

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS KATEDRA

Goda Baranauskaitė
Lietuvių filologija

**Distopijos modelis paauglių literatūroje
(Lois Lowry „Siuntėjas“ ir Rebekos Unos „Atjunk“)**

Bakalauro darbas

Darbo vadovas doc. dr. Kęstutis Urba

Vilnius, 2016

Goda Baranauskaitė, *Distopijos modelis paauglių literatūroje (Lois Lowry „Siuntėjas“ ir Rebekos Unos „Atjunk“)*. Bakalauro darbas, vadovas doc. dr. Kęstutis Urba, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, Lietuvių literatūros katedra, 2016, 55 p.

Raktažodžiai: paauglių literatūra, distopijos modelis, Lois Lowry, Rebeka Una, komparatyvistika, kontrolė, atmintis, maištas.

Anotacija

Darbe nagrinėjamas distopijos modelis Lois Lowry „Siuntėjas“ (1993) ir Rebekos Unos „Atjunk“ (2015) kūrinuose paaugliams. Vienas iš pasirinktų nagrinėti kūrinių, Rebekos Unos „Atjunk“, yra tik pirmasis tokio pobūdžio kūrinys paaugliams lietuvių literatūros kontekste. Pastebėjus tam tikrų bendrų aspektų kartu su Lois Lowry „Siuntėju“, kurį galėtume laikyti distopijų paaugliams kanoniniu kūriniu, aktuali tapo šių dviejų kūrinių komparatyvistinė analizė. Vienas iš analizės išeities taškų nagrinėjant distopinius kūrinius paaugliams, kuris pasirinktas tirti ir šiame darbe – konfrontacija tarp protagonisto ir antagonistų, kuris „Siuntėjo“ ir „Atjunk“ kūrinių atveju yra valdžia. Daroma prielaida, kad tokią valdžią galima laikyti totalitarinės santvarkos pavyzdžiu, nes jos veikimas yra paremtas visiška kontrole. Kadangi žmogų galima suvokti kaip vienaip ar kitaip valdomą savo paties kūno ir proto, pastebėta, kad analizuojamuose kūriniuose galima būtų išskirti dvi valdžios naudojamas kontrolės rūšis: kūno kontrolę, kurios veikimas analizuojamas pasitelkus Michelio Foucaulto aprašytus disciplinos metodus, ir proto kontrolę, kuri daugiausiai susijusi su atminties keitimu ir griežta kalbos tikslumo politika. Svarbiausias distopinės valdžios uždavinys – šių abiejų aspektų kontrolės dermė. Jos veikiami protagonistai išgyvena vidinius pokyčius, kurie bręsta ir vystosi per tarpusavio santykius su kitais veikėjais, ir galiausiai tampa tam tikra maišto forma.

Turinys

Įvadas	4
Distopijos teorinė samprata	7
Distopijos ištakos: utopija.....	7
Distopijos aiškinimas.....	9
Utopijos/distopijos ir distopijos/antiutopijos skirties problematika	10
Distopijos ryšiai su mokslinė fantastine literatūra	12
Distopijos teminiai modeliai	13
Kontrolės ir maišto konceptai Lois Lowry romane „Siuntėjas“ ir Rebekos Unos apysakoje „Atjunk“	15
Kūrinių lyginimo prielaidos.....	15
Valdžios strategija: individo kontrolės būdai	17
Kūno kontrolės mechanizmas	19
Bausmės būdai.....	25
Stebėjimo metodas (panoptizmas) kaip kontrolės variantas	27
Proto kontrolė: atminties aspektas.....	29
Kalbos kontrolės paskirtis	34
Maištas – vidinė protagonistų revoliucija.....	38
Išvados	48
Naudota literatūra	51
Summary	55

Įvadas

Tyrimo objektas. Distopinio literatūros modelio raiškos aspektai paaugliams skirtose knygose Lois Lowry „Siuntėjas“ ir Rebekos Unos „Atjunk“.

Temos problematiškumas ir aktualumas. XIX–XX a. literatūroje pamažu ima daugėti kūrinių, vaizduojančių fantastinį žmonių ateities pasaulį, paveiktą įvairių technologijų, žmonių sukeltų katastrofų ir atsainaus požiūrio į gyvenamąją aplinką. Dabar, nors vis dar yra ir prieštaringų nuomonių šiuo klausimu, vis dėlto yra pripažįstama tokios literatūros vertė ir ji tampa tam tikru atskiru literatūros žanriniu tipu. Taigi literatūriniame pasaulyje tokie kūriniai laikomi distopijomis. Išgirdus šį terminą, visų pirma atmintyje iškyla tokios žinomos knygos kaip George'o Orwello „1984“ ir „Gyvulių ūkis“, Anthony'io Burgesso „Prisukamas apelsinas“, Ray'aus Bradbury'io „451° Farenheito“, Aldouso Huxley'aus „Puikus naujas pasaulis“ ir pan.

XIX a. 5-ajame ir 6-ajame dešimtmečiuose atsiranda naujas požiūris būtent į paauglių literatūrą. Pradėtos rašyti knygos, naikinančios ribą tarp paauglių ir suaugusiųjų literatūros, taigi paauglių literatūra tarsi tampa atskira literatūros dalimi, turinčia savo subžanrus. Vis dėlto distopinės paauglių literatūros kilimas prasidėjo gerokai vėliau nei suaugusiųjų – iškart po Šaltojo karo¹. Tačiau būtent pastaruosius apytiksliai penkiolika metų itin pagausėja distopinių kūrinių paaugliams, iš kurių populiariausiais galima laikyti Suzanne Collins „Bado žaidynių“ trilogiją, Veronica Roth „Divergentės“ trilogiją ir kt.

Vieną iš pasirinktų nagrinėti kūrinių, Lois Lowry „Siuntėją“, galima būtų laikyti tokio žanro kanoniniu kūriniu. 1994 m. rašytoja už šią knygą apdovanojama Niuberio medaliu, kuris skiriamas už geriausią metų knygą JAV. Kita knyga – Rebekos Unos „Atjunk“ – leidyklos „Alma littera“ 2014 m. skelbto pirmojo Lietuvoje paauglių ir jaunimo literatūros konkurso laimėtoja, vėliau išrinkta 2015 m. Metų knyga. Tai pirmasis tokio – distopinio – žanrinio tipo kūrinys lietuvių paauglių literatūroje. „Atjunk“ pasirodymas atitinka šiuo metu lietuvių paauglių skaitytojų tokio pobūdžio knygų poreikį, kadangi pastebima, kad Lietuvoje, kaip ir visame pasaulyje, distopinė literatūra yra itin populiari. Daiva Simanavičiūtė, aptardama lietuvių vaikų pastarojo meto skaitymo įpročius ir referuodama Brigitos Dimavičienės, Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto doktorantės, pasisakymus, rašo, kad distopijos žanrinio tipo knygos yra „[...] tik pastarųjų įvykių pasaulyje, tokių kaip visuotinė ekonominė krizė, nuolatinių gąsdinimų apie artėjančią ‘pasaulio pabaigą’, armagedoną ir kitus kataklizmus, atspindys“². Šie įvardyti veiksniai

¹ Lisa Newgard, *Life of chaos, life of hope: Dystopian literature for young adults*: Master of Arts, Iowa: University of Northern Iowa, 2011, p. 1.

² Daiva Simanavičiūtė, „*Apie vaikų ir paauglių literatūrą*“, 2015. Prieiga internetu:

<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-04-02-daiva-simanaviciute-apie-vaiku-ir-paaugliu-literatura/98394> (Žiūrėta: 2016-05-22).

šiūlaikiniais paaugliams daro didelę įtaką jų pasaulėvaizdžio formavimuisi ir tampa aktualūs šių dienų kontekste.

Kalbant apie distopinės paauglių literatūros aktualumą galima išskirti keletą priežasčių, kodėl taip yra ir kodėl šiūlaikinius paauglius domina tokio pobūdžio literatūra. Visų pirma, skaitytojas linkęs glaudžiai tapatintis su pagrindiniu veikėju – protagonistu, – kuris dažniausiai yra panašaus amžiaus kaip ir jis pats, taigi natūralu, kad jam rūpi tie patys tokiam amžiaus tarpsnyje kylantys klausimai – kas yra laisvė, kas yra meilė, kas yra pats žmogus³. Skaitytojas tapatinasi su knygos veikėju ir tuo atžvilgiu, kad protagonistas ieško savo vietos bendruomenėje, lygiai taip pat kaip ir paauglys skaitytojas ieško savosios. Be to, skaitytojas tapatinasi ne tik su pačiu veikėju, tačiau ir vaizduojamas pasaulis, apribotas griežtų taisyklių, kuriame nėra vietos individualizmui, jam gali priminti jo paties situaciją – juk jo gyvenimą daugiau ar mažiau kontroliuoja suaugusieji – tėvai.

Taip pat, nors kūriniuose atskleidžiamas niūrus ateities pasaulis, vis dėlto distopinių knygų pabaiga dažnai būna viltinga, suteikianti pasitikėjimo savo kaip žmogaus, galinčio kažką keisti, jėgomis, o tai ypač aktualu jaunesniems žmonėms. Tai susiję ir su maišto idėja, kuri savo ruožtu siejasi su paauglio tikėjimu, kad jis pajėgus pakeisti visuomenėje įsigalėjusius neigiamus dalykus: „Tas faktas, kad tokios knygos paauglių yra skaitomos palyginti anksti, kai dar tik formuojasi jo suvokimas apie politiką, suteikia paaugliui įspūdį, kad jis turi galimybę iš naujo pertvarkyti visuomenę.“⁴ Pati rašytoja L. Lowry teigia knygą „Siuntėjas“ dedikuojanti „[v]isiems vaikams, kuriems mes patikime savo ateitį“⁵. Vadinasi, suvokimas, kad ateitis yra jo rankose, skaitytoją taip pat motyvuoja domėtis tokio pobūdžio literatūra.

Taigi, laikant L. Lowry „Siuntėją“ pripažinta paauglių distopinės literatūros klasika („Kritikai vieningai teigia, jog ‘Siuntėjas’, pasirodęs 1993-aisiais, išsiskiria ne tik iš kitų šios autorės knygų, bet ir visoje XX amžiaus pabaigos paauglių literatūroje yra savitas reiškiny.“⁶), o „Atjunk“ – naujove lietuvių paauglių literatūroje, ši analizė, paremta gretinimu, tampa itin aktuali, nes tokio pobūdžio darbų iki šiol parašyta nebuvo, o, kaip jau aptarta, distopinė literatūra šiuo metu yra itin paklausi ir mėgstama.

Klausimo tyrinėjimo istorija. Lietuvių paauglių literatūros tyrinėjimų kontekste iki šiol nėra paskelbta jokių išsamesnių darbų apie distopijas, tačiau tai nenuostabu, kadangi, kaip jau minėta, Rebekos Unos „Atjunk“ yra pirmasis toks kūrinys, parašytas lietuvių autoriaus. Kalbant apie užsienio tyrimus, distopiją kaip tokią žanrinę atmainą išsamiai yra tyrinėjusi M. Keith Booker, kurios mintys bus referuojamos teorinėje šio darbo dalyje. Distopinius kūrinius paaugliams analizuoja tokie garsūs

³ Sophie Masson, „End of the World as We Know It“, 2011. Prieiga internetu: <http://www.theaustralian.com.au/arts/end-of-the-world-as-we-know-it/story-e6frg8n6-1226049043302> (Žiūrėta: 2016-05-22).

⁴ Carrie Hintz, „Monica Hughes, Lois Lowry, and Young Adults Dystopias“, *The Lion and the Unicorn*, 2002, Nr. 2, p. 263.

⁵ Lois Lowry, *Siuntėjas*, iš anglų k. vertė Viltaras Alksnėnas, Vilnius: Alma littera, 2013, p. 5.

⁶ *Ibid.*, p. 211.

vaikų literatūros tyrinėtojai kaip Donas Lathamas, Carrie Hintz. Šiame darbe viename iš analizės aspektų pasirinkta remtis Michelio Foucaulto aprašytais disciplinos metodais. Analizuoti L. Lowry „Siuntėją“, remiantis šio autoriaus idėjomis, jau yra bandę keli vaikų literatūros tyrinėtojai, vienas iš jų – jau minėtasis D. Lathamas. Taip pat rasta ir keletas mokslinių darbų anglų kalba. Visi šie tyrimai taip pat bus pasitelkti lyginant pasirinktus nagrinėti kūrinius.

Darbo uždaviniai:

- Ištirti, kaip analizuojamame distopiniame literatūros modelyje „Siuntėjo“ ir „Atjunk“ kūrinių atveju veikia valdžios kontrolė, kuri pasirinkta nagrinėti dviem aspektais. Pirmas aspektas – kūno kontrolė – analizuojamas remiantis Michelio Foucaulto disciplinos metodų analize. Antrasis aspektas – proto kontrolė – apima atminties kontrolės būdų analizę;
- Išanalizuoti, kaip kūriniuose koreliuoja individualioji ir kolektyvinė atmintys ir kaip jos yra slopinamos;
- Parodyti, kaip kalba susijusi su žmogaus mentaliniais mechanizmais, ir kodėl tai padeda kontroliuoti distopinės visuomenės individų atmintį ir tarpusavio santykius;
- Atskleisti vidines protagonistų maišto priežastis ir jų sąmonės kelią maišto link.

Darbo metodai. Darbe pasitelkti šie metodai: aprašomasis, analitinis, interpretacinis ir komparatyvistinis. Pirmasis, paremtas mokslinės literatūros, mokslinių darbų ir internetinių šaltinių analize, taikomas teorinei medžiagai aprašyti. Kiti metodai pasirinkti siekiant analizuoti ir lyginti kūrinius.

Darbo struktūra. Darbą sudaro anotacija lietuvių ir anglų kalbomis, įvadas, teorinė dalis, pasirinktų kūrinių analizė šiais aspektais: kūno ir proto kontrolė, protagonistų maištas, taip pat išvados ir literatūros sąrašas.

Distopijos teorinė samprata

Distopijos ištakos: utopija

Nors šio darbo analizė paremta distopijos kaip tam tikro literatūros žanrinio tipo aiškinimu, tačiau norint suvokti, kaip ir iš kur ji kilo, visų pirma reikėtų aptarti utopijos kaip termino ir žanrinės atmainos atsiradimą. Turbūt pirmiausia utopija asocijuojasi su garsiuoju Thomas'o More'o kūrinio „Utopija“, parašytu 1516 metais. Šiame kūrinyje aprašyta sala tokiu pačiu pavadinimu, kurioje gyvena ideali visuomenė, nesusidurianti su jokia tironija. Pats žodis „utopija“ sudarytas iš dviejų graikų kalbos žodžių: ne (οὐ) ir vieta (τόπος). Prie jų prijungtas ir sufiksas (-ία), būdingas graikų kalbos toponimams. Taigi, kaip pastebi Aušra Kaziliūnaitė, „More'o knygos pavadinime aptinkamas *Utopia* yra lotyniškas graikiškojo Οὐτοπία variantas“⁷. Taigi „[u]topija, anot Morus'o, suprantama kaip pasakojimas apie idealią valstybę arba paprasčiausiai kaip ideali valstybė, kuri pateikiama kaip kritinis esamų politinių ir visuomeninių santykių kontrastas“⁸.

Vienas žymiausių utopizmo tyrinėtojų amerikietis Lymanas Toweris Sargentas savo knygoje „Utopianism: a very short introduction“ rašo, kad „[n]ors žodis 'utopija' buvo sugalvotas More'o, utopijos idėja iki tol jau turėjo ilgą ir sudėtingą istoriją. Utopija buvo atrasta gerokai anksčiau [...]“⁹. Taigi, nors utopijos terminas gana naujas, tačiau utopijos, kaip visų pirma geresnės ateities modelio suvokimo, istorinių pavyzdžių galima rasti ir daug senesnių laikų tekstuose – įvairiuose mituose bei religiniuose pasakojimuose. Anot Leono Valkūno, „[d]ar V a. prieš mūsų erą buvo sukurta nemažai pasakojimų, kaip dera pertvarkyti visuomenę, kad visi galėtų laimingai gyventi“¹⁰. Aušra Kaziliūnaitė išskiria štai tokius ankstyvuosius utopinius tekstus: „Utopinio turinio pagrindų galime rasti istorijoje apie Edeną, taip pat Senojo Testamento fragmentuose, kalbančiuose apie Pažadėtąją žemę, Naujojo Testamento skelbiamuose pažaduose, utopinių bruožų taip pat galime aptikti apie pomirtinį pasaulį kalbančiuose graikų mituose.“¹¹ Nuo minėtojo Thomas'o More'o romano atsiradimo šis terminas įsigali būtent literatūroje, tačiau jis, žinoma, būdingas ir kitose gyvenimo sferose – politikoje, teatre ir pan.

Dabartinės lietuvių kalbos žodyne (2012) utopija apibūdinama taip: „Neįvykdoma, nereali svajonė, fantazija.“¹² Kalbant apie utopiją kaip apie literatūros žanrinį tipą, literatūros terminijos leidiniuose ji apibrėžiama kaip „[...] meninės kūrybos tipas, kurio raiškai tinka iš esmės

⁷ Aušra Kaziliūnaitė, „Panoptizmas distopiniame kine: žmogaus ir Dievo žvilgsniai Piero Paolo Pasolini filme „Teorema“, *Athena*, 2014, Nr. 9, p. 105. Prieiga internetu: <http://www.lkti.lt/athena/pdf/9/9.III.A.104-116.pdf> (Žiūrėta: 2016-05-22).

⁸ Willi Erzgräber, „Utopija/Antiutopija“, iš vokiečių k. vertė Zofija Stanevičienė, in: *Pagrindinės moderniosios literatūros sąvokos*, sudarė Dieter Borchmeyer, Viktor Žmegač, Vilnius: Tyto alba, 2000, p. 355.

⁹ Lyman Tower Sargent, *Utopianism: a very short introduction*, Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 4.

¹⁰ Leonas Valkūnas, „Tomas Moras ir jo „Utopija“, in: *Utopija*, iš lotynų k. vertė Leonas Valkūnas, aut. Tomas Moras, Vilnius: Vaga, 1968, p. 158.

¹¹ Aušra Kaziliūnaitė, *op. cit.*, p. 105.

¹² Stasys Keinys, vyr. red., *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, p. 872.

visi žanrai ir formos. Utopija kritiškai vertina dabartį, modeliuoja ateities literatūrinės projekcijas¹³. Jeigu pažiūrėtume į nelietuviškus žodynus, pamatytume, kad utopijos apibūdinimas taip pat pernelyg nesiskiria nuo paminėtųjų, tačiau juose dažniau minimas satyros aspektas. Pavyzdžiui, viename žodyne ji apibrėžiama taip:

Terminas utopija žymi fantastikos klasei atstovaujančius kūrinius, kurie reprezentuoja idealų, neegzistuojantį politinį ir socialinį gyvenimo būdą. Utopija išsiskiria iš kitų literatūroje įsivaizduojamų vietų vaizdavimo, nes yra arba neįprastai išaukštinama dabartinio pasaulio atžvilgiu, arba išryškina kai kuriuos nemalonus jo aspektus. Taigi utopija pasitarnauja kaip šiuolaikinio žmogaus ir visuomenės satyros įrankis.¹⁴

Taigi kaip pagrindinius utopijos bruožus, kurių ne vienas jau matyti ir iš apibrėžimų žodynuose, galima būtų įvardyti keletą. Kaip teigia Lymanas Toweris Sargentas, visos utopijos kelia klausimą, ar dabartis gali būti geresnė ir kaip ją reikėtų patobulinti¹⁵. Tad kaip literatūros žanras ji susideda iš dviejų vaizdavimo technikų: paremtos įsivaizdavimu ir komentuojamosios¹⁶. Apskritai utopijos tyrinėtojai yra išskyrę tokius aspektus, kurie leidžia apibrėžti utopiją: izoliacija, atranka, idealumas, vienodumas, vadovavimas, kolektyvizmas ir daugelis kitų. Tačiau, kaip rašo Willi Erzgräberas, „[...] paskutinių metų darbai analizavo *perteikimo būdą* ir pabrėžė, kad utopija yra tarp *fikcijos* ir *realybės*“¹⁷. Taigi utopija glaudžiai siejasi su istoriniu kontekstu.

Žinoma, yra kontraversiškų utopijos vertinimų, kuriuose kiek suabejojama vyraujančiu vienapusišku utopijos apibrėžimu. Pavyzdžiui, M. Keith Booker pastebi, kad Robertas Scholesas ir Ericas Rabkinas teigia, jog utopija iš tiesų idealizuoja praeitį, t.y. kažkurį buvusį istorinį momentą, todėl susidaro paradoksali situacija – į ateitį žengiantis mokslas ir į istoriją atsigręžianti utopinė idėja¹⁸. Tačiau kalbant apie tai, kaip utopija susijusi su šio darbo pagrindiniu objektu – distopija, – reikėtų visų pirma suprasti, kad distopija yra tarsi tęstinis utopijos variantas. Šiuolaikiniai filosofai susirūpinę yra ne tuo, kad utopija neįgyvendinama, bet būtent tuo, kad ji gali būti įgyvendinama. Taigi taip aptartoji utopijos sąvoka virsta distopijos sąvoka. Tad natūraliai persasi suvokimas, kad distopija – tai, kas realiai gresia žmonijai ateityje.

¹³ *Literatūros enciklopedija mokyklai*, sudarytojas Loreta Mačianskaitė [ir kt.], Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011 p. 394.

¹⁴ M. H. Abrams, Geoffrey Galt Harpham, *A Glossary of Literary Terms*, Stamford: Cengage Learning, 2015, p. 413.

¹⁵ Lyman Tower Sargent, *Utopianism: a very short introduction*, Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 5.

¹⁶ Willi Erzgräber, *op. cit.*, p. 355.

¹⁷ *Ibid.*, p. 356.

¹⁸ M. Keith Booker, *The Dystopian Impulse in Modern Literature*, London: Greenwood Press, 1994, p. 5.

Distopijos aiškinimas

Distopijos terminą 1868 m. sugalvoja Johnas Stuartas Millis. Suvokus, kad utopija nėra paremta įvairių idėjų įgyvendinimu, kuris atneštų tik teigiamus padarinius žmonijai, imta ieškoti kitos sąvokos apibrėžti tokiam reiškiniui: „Dėl didelio žmogaus prigimties bei visuomeninių žmonių santykių idealizavimo, taip pat dėl fantastiškai vaizduojamų idealių gyvenimo santykių utopijos gana anksti patyrė kritiką; taigi greitai susiformavo negatyvi utopijos sąvoka.“¹⁹

Taigi distopija kaip literatūros kūrinys ryškius bruožus ir didelį susidomėjimą įgauna tik XIX a. amžiuje, kai visuomenė nusivilia civilizacijos pažanga – ekonomika patiria sunkumų, įsigali industrializacija. Tokie reiškiniai kaip pramonės revoliucija, Pirmasis pasaulinis karas, Rusijos revoliucija, o svarbiausia augantis supratimas apie aplinkai padarytą žalą ir baimė, kad mašina greitai pakeis žmogų, tampa pagrindinėmis distopinio literatūros žanrinio tipo susiformavimo priežastimis. Tad, kaip matyti, viena iš pagrindinių priežasčių tampa mokslo, susijusio su naujausiomis technologijomis, įsigalėjimas.

Tačiau ne technologijų gausa ima kelti daugiausia diskusijų, bet tai, kad visuomenė ėmė akylai jomis sekti, tikėdama, kad visuomenės pagrindas yra tik mokslo pažanga: „Utopiniuose romanuose reiškiamas pernelyg didelis pasitikėjimas mokslo ir apskritai proto galimybėmis sukėlė atvirkštinę reakciją – atsirado satyrinis utopinis romanas, arba antiutopinis romanas.“²⁰ Kaip pastebi M. Keith Booker, toks reiškinys paremtas paradoksu, nes technologinė pažanga parodė „[...] žmogaus proto galimybes suprasti, daryti poveikį ir kontroliuoti gamtą – bet kartu imta suprasti, kad pažanga pradėjo kontroliuoti ir valdyti patį žmogų“²¹. Taigi galiausiai mokslas tampa ne tik žmonių gebėjimų įkūnytu atspindžiu, bet ir žmogaus silpnybių ir ribotumo veidrodžiu²². Todėl galima sakyti, kad distopija kyla būtent iš žmogaus nesuvokimo, kad jis lygiai taip pat yra valdomas to, ką pats sukuria.

Distopija literatūros terminų žodynuose įvardijama kaip visiškai neigiamų padarinių paveikta ateitis: „Terminas distopija (‘bloga vieta’) [...] vaizduoja nemalonų ateities pasaulį, kuriame grėsmingos mūsų dabartinio pasaulio socialinės, politinės ir technologinės tendencijos pavirsta pražūtinga ateities kumlinacija.“²³ Taigi galima teigti, kad distopiniai kūriniai veikia kaip tam tikros rašomojo teksto metu vyraujančios socialinės padėties išraiška bei kritika. Nors atrodo, kad distopijos kuriamas pasaulis yra tolimas (juk kūrinuose vaizduojamas ateities žmonijos pasaulis), iš tiesų aišku, kad šie tekstai referuoja konkrečius ir ranka pasiekiamus dalykus²⁴. Anot M. Keith Booker, pagrindinis distopijų kūrimo principas yra defamiliarizacija:

¹⁹ Willi Erzgräber, op. cit., p. 355.

²⁰ Aleksandras Krasnovas, *Literatūros terminų žodynas. I sąsiuvinis*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 17.

²¹ M. Keith Booker, *The Dystopian Impulse in Modern Literature*, p. 6.

²² *Ibid.*, p. 6.

²³ M. H. Abrams, Geoffrey Galt Harpham, op. cit., p. 414.

²⁴ M. Keith Booker, *The Dystopian Impulse in Modern Literature*, p. 19.

[...] sutelkdamos savo dėmesį visuomenės kritikai ir tolimai arba, kaip atrodytų, laikinai nutolusiai aplinkai, distopijos parodo naujų probleminių socialinių ir politinių perspektyvų praktikų, kurios gali būti laikomos savaime suprantamu dalyku arba tuo, kas natūralu ir neišvengiama.²⁵

Taigi utopiją galima daugiau suprasti kaip esamos pasaulyje padėties kritika, o distopija aiškiai veikia jau kaip dviejų kryptų kritika: ne tik dabarties pasaulio, bet ir ateities – to, kas laukia, jeigu dabartyje nebus imtasi tam tikrų veiksmų tai pakeisti.

Utopijos/distopijos ir distopijos/antiutopijos skirties problematika

Vienas iš dažniausiai kylančių klausimų, aptariant distopijos terminą, yra toks: ar distopiją galima laikyti utopijos antonimu? Yra mokslininkų, kurie vienareikšmiškai šiuos terminus laiko antonimais, tačiau yra ir tokių, kurie mano, kad utopijos antonimas yra antiutopija, kuri, anot jų, skiriasi nuo distopijos. Aušra Kaziliūnaitė rašo, kad „[i]gyvendinta utopija, utopija tapusi *artima* ir praradusi savo *tolima*, yra distopija. Jeigu utopiją galime suprasti kaip erdvėje ir laike apibrėžtą neapibrėžtumą, tai distopija jau yra praradusi savo neapibrėžtumą utopija.“²⁶ Taigi, anot jos, galime matyti aiškią dvipolę utopijos ir distopijos struktūrą, pagrįstą kasdieniškumo aspektu. Pavyzdžiui, M. Keith Booker teigia kitaip – ji rašo, kad utopija ir distopija nebūtinai yra visiškos priešingybės, tačiau vis dėlto priklausytų tai pačiai sferai. Anot jos, tai, kas vienam žmogui yra utopija, kitam – galbūt distopija²⁷.

Vieni iš nepritarančiųjų nuomonei, kad distopija yra utopijos antonimas, yra Michaelis D. Gordinas, Helen Tilley ir Gyanasas Prakashas, kurie knygoje „Utopia/dystopia: conditions of historical possibility“ rašo, kad utopijai priešinama visuomenė galėtų būti tik tokia, kurioje viskas tyčia suplanuota taip, kad nepasisektų įgyvendinti išsikeltų tikslų. O distopijai tai visai nebūdinga, ją galima būtų laikyti neteisingai įgyvendinta utopija, nors, žinoma, kažkuriai visuomenės daliai, kaip pastebi ir M. Keith Booker, tai vis tiek išlieka utopija. Anot jų, bandant iš tiesų įgyvendinti utopiją, galiausiai ji vis tiek virsta distopija²⁸. Taigi „[...] distopija nebūtinai yra atvirkščias utopijos variantas“²⁹. Svarbu suprasti, kad iš tiesų bet koks pasaulis, virtęs distopiniu, buvo kurtas kaip utopinis, tik vėliau pastebėta, kad jis yra neįmanomas be disciplinos: „Ideali visuomenė subyra ir tampa distopija, [...] nes norint iš tiesų pasiekti, kad visuomenėje visi būtų lygūs, ji turi būti kontroliuojama [...]“³⁰. Todėl neigiamą konotaciją utopija įgauna dėl to, kad ji negali būti įgyvendinta, o tai neįrodo visiškos šių terminų priešingybės.

²⁵ M. Keith Booker, *Dystopian Literature: a Theory and Research Guide*, London: Greenwood Press, 1994, p. 3–4.

²⁶ Aušra Kaziliūnaitė, *op. cit.*, p. 106.

²⁷ M. Keith Booker, *The Dystopian Impulse in Modern Literature*, p. 15.

²⁸ Michael D. Gordin, Helen Tilley, Gyan Prakash, *Utopia/Dystopia: Conditions of Historical Possibility*, Princeton: Princeton University Press, 2010, p. 1–2.

²⁹ *Ibid.*, p. 2.

³⁰ Elena Sharma, *The Young Adult Dystopia as Bildungsroman: Formational Rebellions Against Simplicity in Westerfeld's Uglies and Roth's Divergent*: Bachelor of Arts, Claremont: Scripps College, 2014, p. 16.

Iki šiol teorinėje distopijos aiškinimo dalyje distopijos ir antiutopijos terminai buvo vartojami kaip sinonimai. Tačiau iš aptartos utopijos ir distopijos kaip antonimų skirties problematikos svarstymų kyla klausimas, ar taip tikrai yra. Galima pastebėti, kad toli gražu ne visi literatūros tyrėjai pritaria nuostatai, kad distopija ir antiutopija yra sinonimai. Kai kurie autoriai skiria sąvokas „distopija“ ir „antiutopija“, sakydami, kad pagrindinis šio skyrimo išeities taškas yra kūrinio pabaiga – distopiniuose kūriniuose nesuteikiama jokių vilčių kažką pakeisti, o antiutopiniuose – atvirkščiai. Taigi yra manančių, kad šiame darbe analizuojamą Lois Lowry „Siuntėją“ galima būtų pavadinti antiutopija, o ne distopija, nes šio romano vienas iš pabaigos variantų yra pozityvus (kaip, beje, ir Rebekos Unos „Atjunk“). O distopijose, tokiose kaip George'o Orwello „1984“, pabaiga būna kaip tik atvirkščiai – negatyvi³¹. Kai kurie, pavyzdžiui, Gintautas Mažeikis, mano, kad distopija atsirado tarytum antiutopijos atmaina: „Pirmasis utopinio mąstymo nykimo ženklas buvo utopijų ideologinė kritika XIX amžiuje, o vėliau antiutopijų ir, kiek vėliau, distopijų paplitimas.“³² Jis teigia, kad distopija paremta destrukcija:

Utopija numano radikalią, dabarties socialines ir politines ribas bei suvokimą peržengiančią, transcendentinę mąstymo nuostatą. O antiutopijos arba įteisina nuosaikų socialinį reformizmą, atmesdamos revoliucinį visuomenės ir asmens raidos kelią, arba, distopijų atveju, tenkina vaizdingų simbolinių destrukcijų poreikį.³³

Robas McAleas siūlo aiškinti distopinius kūrinius pasitelkiant semiotinį kvadratą ir įvedant 4 terminus: utopija, antiutopija, distopija ir antidistopija. Jis taip pat kaip ir M. Keith Booker teigia, kad distopija yra greičiau utopijos sudedamoji dalis, o ne jos priešingybė. Anot jo, jeigu utopija paremta visuomenės pokyčių viltimi, o distopija – pokyčių baime, tuomet reikia įvesti dvi klasifikacijas, kadangi abi, utopija ir distopija, turi savo antonimus³⁴.

Kaip ir minėta anksčiau kalbant apie utopijos sąvoką, šiame darbe yra priimta manyti, kad distopija yra tęstinis utopijos variantas, todėl kategoriškai teigti, kad distopija yra utopijos antonimas, atsisakyta. Tačiau reikia pabrėžti, kad tai nėra esminis dalykas, kuris trukdytų suvokti distopijos funkcionavimo principus, todėl kūrinių analizėje ši problematika nėra itin aktualinama.

³¹ Harley Ferris, „*A Study in Dystopian Fiction*“, [s.a.], p. 1. Prieiga internetu: <http://www.ju.edu/jrad/documents/ferris-dystopian-fiction-final.pdf> (Žiūrėta: 2016-05-22).

³² Gintautas Mažeikis, „Užmirštas utopijos gebėjimas“, in: *Utopija*, iš lotynų k. vertė Leonas Valkūnas, aut. Thomas More, Vilnius: Vaga, 2010, p. 11.

³³ *Ibid.*, p. 12.

³⁴ Balaka Basu, „What Faction Are You in? The Pleasure of Being Sorted in Veronica Roth's *Divergent*“, in: *Contemporary dystopian fiction for young adults. Brave new teenagers*, redagavo Balaka Basu, Katherine Broad, Carrie Hintz, New York: Routledge, 2013, p. 29.

Distopijos ryšiai su mokslinė fantastine literatūra

Distopija kaip žanrinis tipas dažnai siejamas su mokslinės fantastikos žanru. Šis siejimas dažnai paremtas ne tik panašumu, tačiau kartais distopiniai kūriniai laikomi mokslinės fantastikos kūriniais. Nors galima sakyti, kad nemažai literatūros kūrinių galėtų priklausyti ir vienai, ir kitai kategorijai, tačiau tarp jų yra ir esminių skirtumų. Žinoma, kad mokslinės fantastikos, kaip ir distopijos, formavimasis prasideda taip pat XIX a. Tuo metu silpsta krikščioniškosios ideologijos vyravimas, be to, kaip minėta, įsigali techninė pažanga. Mokslinė fantastika kaip atskiras žanras nuo apskritai fantastikos (ne tik mokslinės) žanro atsiskiria tik trečiajame ir ketvirtajame dešimtmėčiuose, nors, pavyzdžiui, Rytų Europoje išvis visa fantastinė literatūra suprantama kaip mokslinė fantastika³⁵. Kaip rašo Jensas Malte'as Fisheris, „[v]adovaujantis D. Suvino apibrėžimu, prasminga mokslinę fantastiką apibūdinti kaip pažintinę vertę turinčią literatūrą, o sąvoką 'pažinimas' – kaip pramanytą įsivaizduojamą techninį ir socialinį žmonijos tobulėjimą“³⁶.

Nors Ulrichas Broichas teigia, kad „[š]iandien utopija ir antiutopija ištirpo mokslinėje fantastikoje“³⁷, vis dėlto galima rasti argumentų, kad iš tiesų yra visai priešingai. Pastarojoje Jenso Malte'o Fisherio citatoje pavartojamas žodis „pramanytas“ ir kituose apibrėžimuose vartojami tokie žodžiai kaip „nuspėjamas“, „numanomas“ yra kertiniai aspektai, kurie atskiria mokslinės fantastikos žanrą nuo distopijų. Atrodo, kad mokslinė fantastika vaizduoja *nerealų* pasaulį, o jos tikslas yra ne pats žmogus, o mokslas ir jo populiarinimas. Kaip rašo Vincas Auryla, mokslinė fantastika yra priskiriama fakto literatūrai:

Šių knygų siužetą lemia ne charakterio vystymosi logika, o tam tikras faktas, jo atskleidimo logika. Čia vaizduojamas ne dvasinis žmonių pasaulis ar charakterių kova, o atskleidžiami įvairūs reiškiniai, grožinės literatūros išraiškos priemonėmis aiškinami moksliniai faktai.³⁸

Todėl šį žanrą galima būtų pavadinti iš dalies pažintiniu.

Nors distopinių kūrinių autoriai ir kuria pramanytą literatūrinį pasaulį, tačiau išreiškia susirūpinimą tuo, kad tai yra būsimasis ateities pasaulis – jiems tai ne pramanyti mokslo pasiekimai, kurie keltų susižavėjimą, o žmonijai gresianti katastrofa. Be to, nors mokslinę fantastiką su distopine literatūra jungia panašios temos (alternatyvus pasaulis, pagrįstas mokslo pažanga), vis dėlto mokslinė fantastika ne vieno literatūros kritiko vadinama trivialia, nes ji nesugeba apjungti pasakojimo meno ir ateities vaizdavimo. O štai distopiniuose kūrinuose pavyksta minėtus lūkesčius išpildyti, t.y. pasiūlyti tam tikras išeitis dėl niūriai vaizduojamos ateities. Minėtoji M. Keith Booker mokslinės

³⁵ Jens Malte Fisher, „Fantastinė literatūra“, iš vokiečių k. vertė Zofija Stanevičienė, in: *Pagrindinės moderniosios literatūros sąvokos*, sudarė Dieter Borchmeyer, Viktor Žmegač, Vilnius: Tyto alba, 2000, p. 119.

³⁶ *Ibid.*, p. 119.

³⁷ Ulrich Broich, „Mokslinė fantastika“, iš vokiečių k. vertė Zofija Stanevičienė, in: *Pagrindinės moderniosios literatūros sąvokos*, sudarė Dieter Borchmeyer, Viktor Žmegač, Vilnius: Tyto alba, 2000, p. 214.

³⁸ Vincas Auryla, *Lietuvių vaikų literatūra*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 270.

fantastikos ir distopinės literatūros skirtį aiškina tuo, kad distopiniai kūriniai susitelkę į netiesioginę socialinę ir politinę kritiką. Kitaip tariant, distopiniai kūriniai daugiau veikia kaip kritikos projektai³⁹.

Kadangi vienas iš pasirinktų analizuoti kūrinių yra lietuvių autorės, būtų esminga apžvelgti, kaip vystėsi mokslinės fantastikos literatūrinis žanras Lietuvoje. Nors mokslinė fantastika lietuvių vaikų literatūroje palyginti labai jaunas žanras, tačiau keletą kūrinių Vincas Auryla išskiria, pavyzdžiui, K. Paulausko „Argonautų laivą“. Kaip ir aptarta anksčiau, jis taip pat pastebi, kad kaip ir visoje mokslinėje fantastinėje literatūroje „[...] tarybinėje lietuvių fantastikoje pasiduoota iliuzijai, kad ateities žmogus bus paprastesnis, neturės prieštarų instinktų. O iš tikrųjų žmogaus dvasios evoliucija kaskart darosi vis sudetingesnė [...]“⁴⁰. Vytautas Petkevičius savo tekste „Apie tai, ko neturime (Fantastinė literatūra)“ taip pat apgailestauja dėl to, kad lietuvių vaikų literatūros padangėje labai trūksta tokių kūrinių⁴¹. Mokslinės fantastikos literatūros trūkumas taip pat paaiškina ir distopinių kūrinių trūkumą Lietuvoje ir tai, kodėl kol kas turime tik vieną distopinį kūrinį paaugliams, kuris pasirinktas nagrinėti šiame darbe.

Distopijos teminiai modeliai

Vis daugėjant distopinių kūrinių, pastebėta, kad ne visi jie turi tik bendrus bruožus. Todėl distopiniai kūriniai galėtų būti skirstomi pagal tai, kokią pagrindinę temą, o tiksliau būtų sakyti problemą, jie vysto. Tuo remiantis galima būtų išskirti tam tikrus distopijos tipus. Pavyzdžiui, knygoje „Contemporary dystopian fiction for young adults. Brave new teenagers“ išskiriami tokie tipai:

- *Aplinkos sunaikinimo grėsmės* distopija (Šis distopijos tipas daugiausiai vaizduoja ateities pasaulį, kuris yra paveiktas globalinio atšilimo ar kitų žalingų ekologinių veiksmų. Dažniausiai protagonistas, norėdamas išgyventi, turi prisitaikyti prie pakitusios aplinkos);
- *Poapokaliptinė* distopija (Ši distopijos tipą galima atskirti nuo *aplinkos sunaikinimo grėsmės* distopijos, nes į ją įeina platesnis spektras nelaimių, galinčių pakeisti ateities pasaulį. Pavyzdžiui, maro epidemija, Trečiasis pasaulinis karas, į žemę nukritę asteroidai ar netgi zombiai);
- *Suvienodinimo* distopija (Ši distopija paremta valdžios įsigalėjimu visuomenėje, jos vykdoma griežta kontrolės politika, kuri atima bet kokią individų teisę rinktis. Taigi čia svarbi tampa žmogaus laisvės problematika)⁴².

Žinoma, oficialiai visuotinai priimtose klasifikacijose nėra, todėl tai tik sąlyginis distopijų skirstymas. Vis dėlto galima manyti, kad pastarajai, *suvienodinimo* distopijai, priklauso ir Lois Lowry

³⁹ M. Keith Booker, *Dystopian Literature. A Theory and Research Guide*, p. 4.

⁴⁰ Vincas Auryla, *op.cit.*, p. 271.

⁴¹ Vytautas Petkevičius, „Apie tai, ko neturime (Fantastinė literatūra)“, in: *Šiuolaikinės vaikų literatūros problemos*, sudarė Jonas Linkevičius, Vilnius: Vaga, 1979, p. 287.

⁴² Basu, Balaka, Katherine Broad, Carrie Hintz, „Introduction“, in: *Contemporary dystopian fiction for young adults. Brave new teenagers*, redagavo Balaka Basu, Katherine Broad, Carrie Hintz, New York: Routledge, 2013, p. 3.

„Siuntėjas“, ir Rebekos Unos „Atjunk“. Žinoma, distopijos, kurios paremtos valdžios režimu, gali būti skirstomos pagal tai, koku būdu ir kokiais kanalais visuomenė yra kontroliuojama – technologijų, religijos kontrolė ir pan. Pasirinkti nagrinėti kūriniai daugiausiai vaizduoja kontrolę, kuri pasitelkia naująsias technologijas, tačiau tai bus aptarta šio darbo analizės dalyje.

Kontrolės ir maišto konceptai Lois Lowry romane „Siuntėjas“ ir Rebekos Unos apysakoje „Atjunk“

Kūrinių lyginimo prielaidos

Norint suprasti, kaip veikia analizėje pasirinkti tirti kūrinių aspektai (kontrolė ir maištas), būtų esminga trumpai aptarti „Siuntėjo“ ir „Atjunk“ kūrinių autorių biografijas, motyvaciją parašyti šias knygas ir, be abejo, jų bendruosius bruožus, kurie leidžia šiuos kūrinius lyginti.

Romano „Siuntėjas“ autorė Lois Lowry gimė 1937 m. kovo 20 d. Honolulu, Havajų salose. Tikrasis šios rašytojos vardas yra Lois Ann Hammersberg. Kaip pati L. Lowry sako apie knygų rašymą, „[...] apie tai svajoju nuo pat vaikystės, kai pradėjau rašyti istorijas ir eilėraščius [...]“⁴³. Tačiau L. Lowry savo rašytojos karjerą pradėjo gana vėlai. 1977 m., kai ji jau buvo sulaukusi keturiasdešimties, išėjo pirmoji L. Lowry knyga, pavadinimu „Vasara mirti“, kuri paliečia jautrią ankstyvos vaiko mirties ir šio įvykio poveikio visai šeimai tematiką. Ši rašytoja net už dvi knygas yra gavusi prestižinį Niuberio medalį: kaip jau minėta, 1994 m. už „Siuntėją“, kuris analizuojamas šiame darbe, o kiek anksčiau, 1990 m., ir už „Suskaičiuotos žvaigždės“ (ši knyga taip pat išversta į lietuvių kalbą), kurioje nagrinėjama vaiko pasiaukojimo karo akivaizdoje tema. Šiuo metu L. Lowry yra parašiusi daugiau nei trisdešimt knygų vaikams, daugelis jų yra knygų serijos, pavyzdžiui, apie Teitų šeimą ar mergaitę, vardu Anastazija Krupnik⁴⁴. Nors, kaip teigia pati L. Lowry, jos knygos yra gana skirtingos, tačiau „[...] jas jungia viena bendra tema: žmonių tarpusavio santykių svarba“⁴⁵.

Žmonių tarpusavio santykius kaip vieną iš jai aktualiausių temų įvardija ir „Atjunk“ autorė Rebeka Una. Tad nenuostabu, kad Birminghame ji yra baigusi šeimos terapijos kursus. Tai, kad ryšys tarp žmonių vis sparčiau nyksta, Rebeka Una dar kartą išryškino savo kalboje, priimdama 2015 m. Prano Mašiot premiją, kurioje ragina nepamiršti, kas mes iš tiesų esame:

Mes irgi bendraujame, intensyviai bendraujame, bet jau kitaip. Taip išstulbėjome, kad, perkurdami pasaulį, perkūrėme save. Todėl tapome kitokie. Du trečdalius laiko praleidžiame delninėse užrašų knygutėse. / [...] Todėl noriu paraginti: būkime netobuli, būkime pažeidžiami, kad ir kaip baisiai tai skambėtų. [...] Susitikime, ir nesvarbu, kad mūsų vakarėlis ar susitikimas bus nelabai vykęs, kad galbūt jausimės ne visai gerai ar sutrikę.⁴⁶

Taip pat Rebeka Una studijavo anglų kalbą Vytauto Didžiojo universitete. Reikia pasakyti, kad pačioje „Atjunk“ knygoje pateiktame trumpame autorės gyvenimo aprašyme parašyta, kad vardas

⁴³ Lois Lowry, „Biography“. Prieiga internetu:

http://www.loislowry.com/index.php?option=com_content&view=article&id=67&Itemid=196 (Žiūrėta: 2016-05-22).

⁴⁴ Eglė Obcarkaitė, „Gyvenimas be skausmo ir spalvų (apie Loisos Lowry *Siuntėją*)“, *Rubinitis*, 2003, Nr. 3 (27).

Prieiga internetu: http://rubinitis.lnb.lt/popup2.php?ru=bS9tX2FydGlibGUvZmlsZXNmvd19hcnRpY2xlX3ByaW50LnBocA==&tmpl_name=m_article_print_view&article_id=21 (Žiūrėta: 2016-05-22).

⁴⁵ Lois Lowry, „Biography“.

⁴⁶ [Jurga Šalaševičiūtė] Rebeka Una, „*Nebūkime tobuli, būkime pažeidžiami*“: Pasisakymas priėmus 2015 m. Prano Mašiot premiją. Cituojama iš „Rubinaičio“ žurnalo redakcijai įteikto rankraščio.

Rebeka Una – kūrybinis pseudonimas. Tikrasis šios autorės vardas – Jurga Šalaševičiūtė⁴⁷. Rašyti ji pradėjo dar vaikystėje, yra parašiusi apsakymų ir pasakų vaikams. Kaip yra prasitarusi duodama interviu, ji yra pradėjusi rašyti ne vieną knygą, kai kurias jų bando pabaigti jau daug metų, tačiau taip ir nepabaigia ir jos lieka dūlėti stalčiuose. Tiesa, dvi knygas vis dėlto neseniai rašyti ji pabaigė, tačiau „Atjunk“ – kol kas vienintelė Rebekos Unos knyga, išvydusi dienos šviesą.

Pati Rebeka Una yra pasakiusi, kad jos knyga „Atjunk“ tikrai turi panašumų į L. Lowry „Siuntėją“ ir ši autorė yra jai padariusi poveikį: „Savo knygą visomis prasmėmis palyginčiau su Lois Lowry *Siuntėju*. Tokia pat niūri ir skausminga, bet niūri ir skausminga ne dėl literatūrinio iškalbingumo ar siužeto aštrumo, kurių kaip tik nėra, o dėl jausmų ir pojūčių susilpnėjimo ir/ar galutinio nunykimo.“⁴⁸ Vis dėlto Rebeka Una teigia, kad knyga „Atjunk“ jai pačiai buvo šokia tokia staigmena: „Žinoma, nesvajojau, kad pirmoji išleista knyga bus fantastinė pseudomokslinė distopija, nes iki šiol mano parašytos knygos – visiškai kitokios; dažniausiai „kasdieniškos“, nagrinėjančios paauglių problemas, arba visiškai stebuklinės.“⁴⁹

Taigi, kaip matyti, ir pati „Atjunk“ autorė neneigia savo knygos panašumo į L. Lowry „Siuntėją“, tačiau tai, kad knygos turi nemažai bendrumų, leidžiančių šiuos kūrinius analizuoti lyginant, galima pastebėti iškart. Visų pirma, kaip jau aptarta teorinėje šio darbo dalyje, abu kūriniai gali būti priskiriami *suvienodinimo* distopijos modeliui, nes juos abu sieja panaši tema – valdžios siekis paversti visuomenę viena bendra mase be jokios individualumo galimybės. Be to, ir viename, ir kitame kūrinyje svarbų vaidmenį atlieka mokslo pažanga (tiesa, apysakoje „Atjunk“ šis vaidmuo ryškesnis). Visų antra, kaip ir visose distopijose, taip ir šiuose analizuojamuose kūriniuose vaizduojamas pasaulis buvo kurtas kaip utopija: romane „Siuntėjas“ eliminuojami bet kokie neigiami jausmai – pyktis, baimė, skausmas ir kiti, apysakoje „Atjunk“ taip pat siekiama atsisakyti visų nemalonių potyrių. Taigi atrodytų, kad šiose visuomenėse siekiama bendros gerovės, tačiau abiejų kūrinių protagonistai jaučiasi nepritaapę visuomenėje, todėl jų abejonės tarsi iškelia panašius probleminius klausimus, vienijančius abu kūrinius.

Be to, galiausiai paaiškėja, kad šiuos kūrinius sieja daug sudėtingesnė problematika: tiek romane „Siuntėjas“, tiek apysakoje „Atjunk“ vaizduojama, kas nutinka, kai žmogus, bėgdamas nuo nemalonių pojūčių, iš tiesų ima bėgti pats nuo savęs, nuo savo prigimties. Bandydamas atsisakyti to, kas jam sukelia neigiamas patirtis, galiausiai jis ima atsisakyti ir to, kas yra gera. Abiejuose kūriniuose išryškėja bendra žmonijos robotizavimo problema, kelianti klausimus apie mūsų dabarties požiūrį į žmogiškąsias vertybes. Žinoma, nors kūrinius sieja daug panašumų, šios įvardytos idėjos atskleidžiamos skirtingais būdais, tad šiuos skirtumus bus bandoma atskleisti.

⁴⁷ Gintarė Adomaitytė, „Rebeka Una: „Pirmoji knyga visada paskatina rašytoją“, 2015. Prieiga internetu: <http://www.menobangos.lt/rebeka-una-pirmoji-knyga-visada-paskatina-rasytoja/> (Žiūrėta: 2016-05-22).

⁴⁸ Gintarė Adomaitytė, *op. cit.*

⁴⁹ Gintarė Adomaitytė, *op. cit.*

Taigi šiame darbe siekiama pažvelgti į analizuojamus kūrinius dvejopai: tiek iš protagonistų (Jono ir Grytos), tiek iš antagonisto (valdžios) pozicijų. Kitaip tariant, iš kontrolės šaltinio ir kontrolės objektų perspektyvos, bandant nustatyti, kaip ir kokiais būdais jie koreliuoja, kadangi keliama prielaida, kad juos sieja abipusio poveikio ryšys.

Valdžios strategija: individo kontrolės būdai

Pagrindinis bruožas, skiriantis utopinio pobūdžio kūrinius nuo distopinių, kaip jau ir minėta, yra kitoks požiūris į visuomenės gyvenimo planavimą – kitaip nei utopinių, distopinių kūrinių autoriai šiuos modelius sieja tik su neigiamais ateities padariniais. Būtent dėl to distopinių kūrinių pagrindinė siužeto ašis yra konfrontacija: visada yra protagonistas, kuris susiduria su tam tikru pasipriešinimu ir kontrole. Toji kontrolė nagrinėjamų kūrinių atveju visuomet kyla iš autoriaus sukurtojo distopinio pasaulio valdžios, kuri tampa būtinuoju komponentu tokiam pasauliui egzistuoti apskritai. Kai kuriuose kūriniuose valdžia yra tarsi matoma ir pati tiesiogiai dalyvauja siužete, kituose yra tiesiog žinoma, kad ji egzistuoja, tačiau nėra įsmeiginta. Nei „Siuntėjuje“, nei „Atjunk“ nė karto nepasirodo joks veikėjas, kurį galėtume suvokti kaip pagrindinį politinį lyderį, kaip, pavyzdžiui, galėtume matyti tokiose distopinėse trilogijose kaip „Bado žaidynės“ ar „Divergentė“.

Apskritai distopiniuose romanuose kontrolės taikymas veikia kaip būdas sutramdyti žmogaus prigimtį ir paversti žmones nemąstančiais robotais. Taigi, kitaip tariant, „[...] distopija daugiausia vaizduoja skirtumus tarp atskirų individo ambicijų ir kolektyvinių valstybės tikslų, kuri naikina ar slopina bet kokiais individualias išraiškas“⁵⁰. Būtent dėl to galima būtų teigti, kad distopijose vaizduojamos valdžios vykdoma politika yra totalitarinė – apimanti tiek viešąją, tiek asmeninę visuomenės erdvę. Kaip jau buvo aptarta teorinėje šio darbo dalyje, tiek „Siuntėjuje“, tiek „Atjunk“ valdžios dominavimą galima būtų laikyti pagrįstą siekiu visuomenę *suvienodinti*. Tačiau tikslas panaikinti individualumą yra bandomas įgyvendinti įvairiais būdais ir keliais.

Žinoma, nepaisant pasirinkto būdo, distopiniuose kūriniuose valdžios kontrolė pasireiškia visose arba beveik visose gyvenimo sferose. Galėtume rasti nemažai distopinių kūrinių, kuriuose valdžios kontrolė yra glaudžiai susijusi su naujausiomis technologijomis, naudojamomis tame sukurtame pasaulyje, t.y. valdžia jas pasitelkia kaip kontrolės priemonę. Brianas Thomas'as Garvey'us, referuodamas britų mokslininko I. F. Clarke'o mintis, pastebi, kad „[s]uvokimas, kad gyventojų skaičius nuolat auga, vystosi urbanizacija ir vis atsiranda kitų veiksmų, kurie prisideda prie spartaus socialinių ir technologinių pokyčių, tampa tokių distopijų atsiradimo priežastimi“⁵¹. Kaip jau aptarta, tai gana ryškiai matyti ir Rebekos Unos knygoje, kurioje siekiama, kad visuomenė gyventų tik internetinėje erdvėje. Taip pat galima išskirti ir kontrolę, kuri daugiausia paremta

⁵⁰ Julia Gerhard, *Control and Resistance in the Dystopian Novel: a Comparative Analysis*: Master of Arts in English, Chico: California State University, 2012, p. 14.

⁵¹ Brian Thomas Garvey, *Literature of dystopia and utopia. Technological influences shaping the form and content of utopian visions*, Bradford: University of Bradford Press, 1985, p. 11.

religinėmis manipuliacijomis – kitaip vadinamą teokratine. Toks būdas matyti Margaret Atwood knygoje „Tarnaitės pasakojimas“. O štai, pavyzdžiui, Stepheno Kingo romane „Bėgantis žmogus“ vyrauja dar kitas metodas: visuomenė kontroliuojama pasitelkus žiniasklaidą ir reklamos priemones. Nusakyti tiksliai, kokiam kontrolės tipui priklausytų „Siuntėjas“, gana sunku, nes šioje distopijoje kontrolė pasireiškia itin skirtingais būdais, tačiau tai, kad šis kūrinys taip pat kaip ir „Atjunk“ yra susijęs su naujausiomis technologijomis, negalime nuneigti, tiesiog jos nėra vaizduojamos pirmame kūrinio plane, kaip kitame analizuojamame kūrinyje. Kaip teigia Catherine Butler, pasaulyje, kuris vaizduojamas „Siuntėjuje“, atsiskleidžia tokios šių dienų realijos kaip „[...] nesuvaldomas kapitalizmas, technologijos, politiniai iškrypimai ir visur prasismelkiantis marketingas, kuris žmones supaprastina iki viską užmiršusių vartotojų“⁵².

Galima teigti, kad visi kontrolės būdai yra paremti tuo, kad individas, kaip kūno ir proto dermės įsikūnijimas, turi tapti paklusnus. Jis linkęs pasiduoti kontrolei, nors galėtume manyti, kad kontrolė, visų pirma, paremta prievarta. Tačiau prievarta reikalinga tik tol, kol visuomenė ima nebesuvokti to kaip prievartos. Taigi pati valdžia, pasitelkusi kontrolę, sugeba taip manipuliuoti žmonėmis, jog jie paprasčiausiai nebesipriešina. Kontrolė veikia taip subtiliai, kad atrodo „iš pažiūros nekalta“, „kartais beveik nepastebima“⁵³. Galop distopinio pasaulio visuomenė režimą priima kaip savo gyvenimo esminį komponentą, jie tiesiog to nekvestionuoja, o noriai juo seka. Tokį reiškinį galima būtų pavadinti kolektyviniu mentalitetu, kadangi „[ž]monės įsitikinę, kad tarnauti ir aukotis dėl valstybės gerovės yra jų pareiga, dėl to jie patys ima atsisakyti savo tapatybės ir asmeninės laimės, akiai prisiimdami tik socialinę atsakomybę“⁵⁴. Taigi kolektyvinį mentalitetą lemia žmonių įsitikinimas, kad valstybė žino, kas yra geriausia visuomenei. Be to, distopinėje visuomenėje egzistuojanti ideali tvarka, pagrįsta planavimu, taip pat sukelia įspūdį, kad valdžia puikiai vadovauja.

Vis dėlto, nors didžioji visuomenės dalis įtiki tokios politikos teisingumu, nagrinėjamuose kūriniuose matome ir kitus veikėjus, ne tik protagonistus, kurie įžvelgia sistemos trūkumus. Ypač, be abejo, tai akivaizdžiai matyti „Siuntėjuje“ – Atminties Saugotojo lūpomis skaitytojai perduodama informacija apie tai, kaip po truputį keitėsi jų pasaulis. Tačiau tai ne tik informacija, kartu tai ir jo paties vertinimas, padedantis Jonui suvokti, ką jis praranda, taip gyvendamas. „Atjunk“ šią patirties perdavimo funkciją atlieka senolė Dana, kuri, nepaisant liepimo slopinti jausmus, Grytai pasakoja saviškius prisiminimus. Taigi nors galėtų atrodyti, kad daug lengviau kontroliuoti jauną žmogų, kuris dar ganėtinai nepatyręs, tačiau nagrinėjamuose kūriniuose iškeliamas idėja, kad būtent jaunas protas geba pasipriešinti, jeigu juose pasėjama abejonė. Tačiau tai bus aptarta paskutinėje šio darbo dalyje.

⁵² Catherine Butler, „Modern children’s fantasy“, in: *The Cambridge Companion to Fantasy Literature*, redagavo Edward James, Farah Mendlesohn, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, p. 226.

⁵³ Michel Foucault, *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 169.

⁵⁴ Julia Gerhard, *op. cit.*, p. 31.

Suvokiant žmogų kaip valdomą tiek savo paties kūno, tiek savo minčių, šiame darbe pasirinkta manyti, kad galima būtų išskirti tokius kontrolės pobūdžius kaip *kūno* ir *proto* kontrolė. Jos abi yra glaudžiai susijusios, kadangi tam, kad individo kūnas paklustų nurodymams, visų pirma tą turi padaryti jo protas – jis turi patikėti tuo, kas jam teigiama. Būtent apie tai kalba Louisas Althusseris savo knygoje „Ideologija ir ideologiniai valstybės aparatai“. Jis teigia, kad „[...] kiekviena ideologija konkrečius individus paskelbia arba susieja su konkrečiais subjektais“⁵⁵. Tuomet pradėjęs veikti ir vedinas savo įsitikinimų, jis išnaudoja produktyviai ir savo kūną, apie kurį kalba Michelis Foucaultas. Taigi L. Althusseris įveda paklusnaus proto (*docile mind*), o M. Foucaultas – paklusnaus kūno (*docile body*) terminus.

Taigi toliau bus bandyta apžvelgti, kaip analizuojamuose kūriniuose veikia tiek kūno, tiek proto kontrolės mechanizmai, kokią įtaką tai daro pagrindiniams knygos veikėjams ir kaip jie, išgyvendami vidinį maištą, jai priešinasi.

Kūno kontrolės mechanizmas

Norint apžvelgti, kaip veikia pirmasis kontrolės mechanizmas – kūniškasis – nagrinėjamuose kūriniuose, pasirinkta remtis Michelio Foucaulto tyrimais apie galią ir discipliną, o konkrečiau – jo mintimis, išsakytomis knygoje „Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas“. M. Foucaultas buvo vienas pirmųjų filosofų, kuris nagrinėjo, kaip kūnas panaudojamas valstybės tikslams, ir tai aprašė remdamasis kariuomenių ir ugdymo įstaigų praktika. Darant prielaidą, kad distopiniame pasaulyje žmogus yra paverčiamas tam tikru kaliniu ir išnaudojamas tik visuomenės gerovei, pasirinkimas analizuoti kūrinius šiuo aspektu atrodo tinkamas ir pagrįstas.

Anot šio prancūzų istoriko ir filosofo, „[k]lasikiniame amžiuje kūnas atrandamas kaip valdžios objektas ir taikiny“⁵⁶. Šiuo atveju kūno discipliną reikėtų suprasti kaip pasitelkiamą ne tik norint jį išnaudoti, pavyzdžiui, ekonominės naudos požiūriu, tačiau ir kaip būdą kūno jėgoms mažinti, o būtent tai ir padeda didinti visuomenės paklusnumą. M. Foucaultas teigia, kad būtent klasikiniame amžiuje išaugęs dėmesys kūnui ir jo politizavimui, padėjęs kontroliuoti žmones, sukūrė modernųjį žmogų. Jis mano, kad žmogus jau seniai suvokė, kaip efektyviai panaudoti kontrolę siekiant savo tikslų, o dabartiniais laikais šis efektyvumas yra dar labiau patobulėjęs.

M. Foucaultas išskiria tokius keturis disciplinos metodus: *paskirstymo menas*, *veiklos kontrolė*, *genetinis ugdymas* ir *jėgų komponavimas*. Pažvelgus į kiekvieno šio metodo specifiką, bus siekiama išanalizuoti, kaip kiekvienas jų panaudojamas (ar nepanaudojamas) tiek Lois Lowry „Siuntėjas“, tiek Rebekos Unos „Atjunk“ kūriniuose. Mat, remiantis M. Foucaulto teiginiais, daroma prielaida, jog ateities pasaulyje kontrolė tampa esminiu veiksmu, leidžiančiu jam egzistuoti.

⁵⁵ Louis Althusser, *Lenin and philosophy and other essays*, iš prancūzų k. vertė Ben Brewster, New York: Monthly Review Press, 1971, p. 173.

⁵⁶ Michel Foucault, *op. cit.*, p. 166.

Abiejuose kūrinuose matyti, kad visuomenė vienaip ar kitaip yra suskaidyta, tačiau individų paskirstymo būdai kiekviename kūrinyje yra skirtingi. Tokį kontrolės būdą galima būtų paaiškinti pirmuoju M. Foucaulto išskirtu metodu, kurį jis vadina **paskirstymo menu** (*the art of distribution*). Ši disciplinos rūšis susijusi su individų paskirstymu tam tikroje erdvėje. Manoma, kad geriausias kontrolės užtikrinimo būdas yra uždara erdvė, kurioje būtų galima išsaugoti disciplinos monotoniją. Ir „Siuntėjuje“, ir „Atjunk“ erdvė nėra apibrėžta, bet visiškai aišku, kad ji yra apribota tam tikrų sienų. Ypač ryškiai tai matyti „Siuntėjuje“ – kūrinio pradžioje yra epizodas, kuriame vienas iš visuomenės narių netyčia tarytum kerta nustatytas distopinio pasaulio ribas, taip pat tampa aišku, kad tai yra neleistina. Tačiau svarbu ir tai, kaip individai toje erdvėje bus paskirstyti. Būtent dėl to valdžia visuomenės narius privalo stebėti tam, kad juos pažintų ir suskirstytų efektyviausiu būdu. Taigi toji uždara erdvė ima veikti ir kaip analitinė erdvė.

Taip pat šis metodas susijęs ir su darbo pasidalijimu – siekiama, kad kiekvienas individas darytų tai, kas jam sekasi geriausiai. „Siuntėjuje“ visi visuomenės nariai tarytum padalyti pagal tai, kokiame jie yra gyvenimo etape. Naujagimiai ir vaikai iki dvylikos metų gyvena šeimose, o patys seniausieji – Senuolių namuose. Tačiau svarbiausia gradacija „Siuntėjuje“ yra individų padalijimas pagal tai, ką jie veiks visą gyvenimą. Taip pat, kaip ir mūsų laikais, visuomenės suskirstymą galėtume suvokti pagal kiekvieno individo atliekamą funkciją joje – vaikai eina į mokyklą, o suaugusieji į darbus. Taip pat Komitetas parenka ir kiekvienam tinkamus sutuoktinius, šis procesas trunka net kelerius metus, nes „[b]ūdas, energija, intelektas ir interesai – viskas turėdavo tobulai atitikti ir susiderinti“ (p. 62).

Taigi, kitaip tariant, net ir taip skirstant kūnus, jie vienaip ar kitaip yra individualizuojami. Anot M. Foucaulto, „[d]isciplina – rangų menas ir konfigūracijų transformavimo technika. Individualizuodama kūnus, ji juos lokalizuoja, tačiau nepritvirtina prie apibrėžtos vietos, o išdėsto ir paleidžia cirkuliuoti santykių tinkle“⁵⁷. „Siuntėjuje“ Komitetas teigia: „[...] mes pripažįstame ir įvertiname jūsų skirtingumą“ (p. 65). Tačiau iš tiesų nesunku suvokti, kad vargu, ar galima jį įvertinti skirstant pagal tam tikrus bruožus tik į kelias grupes. Kalbant apie Grytos visuomenę, joje paskirstymą suvokti sunkiau, kadangi apibrėžtoje erdvėje – užrašinėse – individai nėra grupuojami pagal tam tikras būdo savybes, tačiau svarbu tampa tai, kiek, pavyzdžiui, kiekvienas iš jų sistemoje turi draugų. Gryta nuogaustauja: „Sistemoje turiu apie porą tūkstančių draugų. Mažai, todėl ir sakau, kad esu atsilikusi“ (p. 24). Vis dėlto ir „Atjunk“ valdžia sistemingai įveda naujoves, tokias kaip mikroschemų įsiuvimas, kuris turi garantuoti, kad bus galima žinoti, kur individai yra, kai jie neprisijungę sistemoje – „Jokios nežinios, neaiškumų, jokių nelegalių žingsnių, šimtaprocentinis žinojimas“ (p. 112). Be to, kiekvienas bendruomenės narys turi noriai priimti naujausias

⁵⁷ *Ibid.*, p. 177.

technologijas, pavyzdžiui, galimybę pakeisti savo išvaizdą – tai irgi tampa tam tikru aspektu, pagal kurį skirstomi individai pagal tai, ar jie pažangūs, ar ne. Taigi individo vertinimas daugiausia priklauso nuo to, kiek jis yra aktyvus socialiniu požiūriu ir kaip greitai jam pavyksta „tobulėti“.

M. Foucaultas teigia, kad iš esmės kiekvienas individas gali būti pakeistas kitu, jeigu jis tampa nebenaudingas. Romane „Siuntėjas“ pakeičiamumo principo egzistavimas matyti epizode, kuriame vaizduojama, kaip per Vardynų ir priskyrimo šeimoms ceremoniją viena šeima gauna naują kūdikį, kuris buvo pavadintas tokiu pat vardu, kaip ir tas, kuris nuskendo: „Atrodė, tarsi sugrįžo pirmasis Kalebas“ (p. 57). „Atjunk“ vaizduojama situacija, kai siuvant mikroschemą miršta Grytos sesuo, tačiau šioje visuomenėje tai nelaikoma jokia tragedija. Šios situacijos parodo, kad žmogaus unikalumas tokioje bendruomenėje tikrai neegzistuoja.

Distopiniame pasaulyje svarbu ne tik tai, kad visuomenė būtų vienaip ar kitaip suskirstyta ir kiekvienas individas tarsi turėtų savo vietą. Svarbu ir tai, kad paskirstymas taptų efektyvus ir užtikrintų stabilumą. Tam yra pasitelkiamas kitas metodas – **veiklos kontrolė** (*the control of activity*). Šis kontrolės metodas pagrįstas griežta dienotvarke, arba kitaip sakant, laiko užimtumu. Šio metodo taikymo pagrindinis motyvas – kuo naudingiau išnaudoti laiką. „Siuntėjuje“ veikla akivaizdžiai paremta veiklos laiko segmentacija, o „Atjunk“ sėkmingai išnaudotas laikas daugiau siejamas su įgautu informacijos kiekiu. Taigi, anot M. Foucaulto, tokiu būdu „[...] sukonstruojami žmogaus-ginklo, žmogaus-instrumento, žmogaus-mašinos kompleksai“⁵⁸.

Su šiuo kontrolės metodu siejasi ir bet kokios meninio pobūdžio veiklos draudimas:

[...] tam tikros meno formos, tokios kaip piešimas, rašymas ir muzika, gali turėti itin didelės įtakos individo, kuris gyvena totalitarinio režimo priespaudoje, vystymuisi bei savirealizacijai. Be to, menas padeda kurtis kultūriniam savitumui ir tautos atminčiai, kuriuos tokia valdžia siekia visiškai kontroliuoti.⁵⁹

Visuomenės veikla „Siuntėjuje“ yra itin apribota griežtai apibrėžtų vaidmenų. Vaikai turi mažai laisvo laiko, o ir tas vadinamas savanoriavimo laiku. O kai Jonas pirmą kartą apsilanko pas Atminties Saugotoją ir išvysta pilnas lentynas knygų, jis net negali suvokti, kas jose galėtų būti parašyta, kadangi paprastai namuose jie turėdavo tik „būtiniausių informacinių knygų“ (p. 89): „[...] šio kambario sienos iki lubų buvo užstatytos knygų lentynomis. Turbūt kokie keli šimtai – gal net tūkstančiai – knygų [...]. Ar, be tų taisyklių, kurios galioja jo bendruomenėje, būna ir daugiau taisyklių?“ (p. 90). „Atjunk“ taip pat vaizduojama visuomenė, kurioje po truputį bandoma atsisakyti knygų, jos naikinamos:

Mes neskaityme knygų. Tokių ilgų, turiu galvoje. Mes perskaitym daug daugiau puslapių per dieną, tačiau skaitom tekstus, paragrafus, trumpus blokus. Skenuojam. Permetam akimis. Tarsi konstruotume pastatą iš atskirų detalių. (p. 19)

⁵⁸ *Ibid.*, p. 186.

⁵⁹ Tiina Virtanen, *Individual and Societal Control in Lois Lowry's The Giver*: Pro Gradu Thesis, Tampere: University of Tampere, 2012, p. 25.

Knygos suprantamos kaip seniena, kaip visiškai neefektyvus būdas priimti informaciją, kadangi distopiniame pasaulyje, pagrįstame technologijomis, kaip jau pastebėta prieš tai, laikas, per kurį apdorojama informacija, yra esminis veiksnys.

Taip pat svarbu paminėti ir seksualinio potraukio kontrolę. Kaip teigia Donas Lathamas, „[...] toks troškimas nepaklūsta visuomenėje nustatytoms normoms“⁶⁰. Ypač dėl to, kad šis potraukis siejamas su jausmais ir emociniu prisirišimu. Be to, tai niekaip negali prisidėti prie valdžios siekiamos pridėtinės vertės bendruomenei, kadangi ji kaip tik siekia panaikinti natūralų biologinį žmonių atsiradimą – taigi jo siekiama išvengti. Kai Jonas susapnuoja sapną, kuriame jis savo draugę Fiona nori išmaudyti, jis suvokia, kad tai buvo nenumaldomas troškimas („Visu kūnu jaučiau tą troškimą“, p. 48), tačiau nesuvokia, kad tai buvo lytinė trauka. Jam tą paaiškina mama, o jausmą įvardija kaip „pirmuosius geidulius“. Slopinti tiems geiduliams visuomenė priversta vartoti medikamentus.

Kūriniuose vaizduojama, kaip bandoma paneigti bet kokį motinos ir jos vaiko ryšį. Mat tai taip pat didelė grėsmė griežtai apribotam veiklos planui. Jono pasaulyje yra atskira grupė moterų, kurias paskiria būti gimdytojomis. Jos tampa tiesiog reprodukcijos mašinomis – per tris metus pagimdo tris kūdikius, kurie atiduodami kitiems žmonėms, o po to visą likusį gyvenimą dirba sunkius fizinius darbus. Kai Jono sesuo pareiškia, kad norėtų būti paskirta gimdytoja, mama pasako, kad „[š]itoks paskyrimas nėra per daug garbingas“ (p. 31). O šeimoms, kurios „Siuntėjo“ visuomenėje vadinamos šeimos dariniais, galima turėti tik po du vaikus – mergaitę ir berniuką: „Taisyklėse tas parašyta labai aiškiai“ (p. 16). Grytos visuomenėje kiek kitokia situacija. Sistemoje kiekvienas gali turėti šimtus vaikų, tai vadinama socialine tėvyste, o „[...] vaiko biodonorais gali būti bet kas“ (p. 196). Grytos santykiai su motina, nors ji ją pagimdė, vis tiek komplikuoti. Gryta nuolat ilgisi motinos prisilietimų ir jos atvirumo, jai sunku suvokti, kad jos pačios motina vengia su ja susitikti. Taigi galima daryti išvadą, kad iš esmės veikla neturi niekaip sietis su emociniais ryšiais, kurie galėtų sutrikdyti tvarką.

Tam, kad individai tinkamai atliktų savo pareigas, kurios apibrėžiamos vykdant veiklos kontrolę, jie turi būti tam tinkamai paruošti, taigi distopinė valdžia taiko ir **genetinio ugdymo (the organization of geneses)** principą. Toks kontrolės metodas funkcionuoja informacijos ir patirties mainų principu, t. y. jis susideda iš mokytojo ir mokinio bendradarbiavimo. Tiesa, mokytoją čia reiktų suvokti nebūtinai kaip vieną individą. Tačiau tam, kad distopiniame pasaulyje viskas vyktų pagal planą, turi puikiai veikti kompetencijų ugdymas. Žinoma, tam nustatytas ir labai aiškiai segmentuotas ugdymo laikas, o tai susiję su ir su anksčiau aptartu dienotvarkės buvimu, o dėl griežtos laiko kontrolės individai neišvengiamai imami vertinti vienas kito atžvilgiu.

⁶⁰ Don Latham, „Discipline and Its Discontents: A Foucauldian Reading of the Giver“, *Children's Literature*, 2004, Vol. 32, p. 137.

Taigi individai turi būti tinkamai parengiami atlikti savo pareigas visuomenei. „Siuntėjo“ mokymo sistema susideda iš etapų, kurie priklauso nuo individo amžiaus, o galiausiai ir nuo jų gebėjimų. Kiekvienas etapas turi savo specifiką ir yra griežtai reglamentuotas: trejų metų vaikai yra mokomi kalbinių įgūdžių ir tikslaus kalbos vartojimo, devynerių gauna savo pirmuosius dviračius, o dvylikos jiems yra parenkamas darbas, kurį jie dirbs visą savo gyvenimą. Tačiau kūrinys, dar iki Jonui tampant atminties saugotoju, jau matyti užuominų apie visuomenės bandymus apeiti taisyklių sistemą: „Visi vaikai gauna dviračius, kai jiems sueina devyneri, iki tol jiems neleidžiama jais važinėti. Tačiau beveik visada vyresnieji broliai ir seserys slapta išmokydavo jaunesnius“ (p. 22). Tai būtų galima sieti su nekaltu vaikiško žaislingumo poreikiu. Apibendrinus, galima sakyti, kad „Siuntėjuje“ ugdymo principas daugiausiai remiasi tam tikrų, jei galima būtų taip pavadinti, profesinių kompetencijų ugdymu.

Neabejotinai „Atjunk“ mokslo svarba ir paties mokytojo vaidmuo ypač išaukštinami. Šioje visuomenėje mokslo principai gerokai pasikeitę: klasėje mokosi per šimtą mokinių, tačiau vyrauja tobulas susikaupimas („Dabar mes mokomės tyliai ir tiksliai. Gauname užduotis ir nešvaistome laiko. Todėl mokomės tik keturias valandas“, p. 11). Be to, sukuriamas ir kontrasto įspūdis, kadangi tekste nuolat užsimenama apie tai, kaip buvo anksčiau, o „būdavo *košmaras*“ (p. 11). Grytos mokytoja daugiau vaizduojama ne kaip žmogus, o kaip kompiuterinė sistema, kuri savyje geba talpinti milžinišką kiekį informacijos, kurį savo mokiniams transliuoja nesuvokiamu greičiu. Žinoma, patirties perdavimo funkciją tiek „Siuntėjuje“, tiek „Atjunk“ atlieka ir tėvai. Tačiau šis bendradarbiavimas gali būti laikomas daugiau kaip kitų puikiai veikiančių kontrolės būdų pasekmė (pavyzdžiui, „Siuntėjo“ visuomenėje puoselėjamas mandagumo jausmas, nes siekiama, kad tarp individų nekiltų jokių konfliktų), kadangi niekur nėra numatyta, kad tėvai privalomai turi sakyti viena ar kita (žinoma, neįskaitant to, ką apibrėžia kalbos kontroliavimo būdas, tačiau tai bus aptarta vėliau).

Apysakoje „Atjunk“ matome ir tai, ką tiesiogiai galėtume pavadinti genetiniu ugdymu, kadangi jis susiję ne tiek su žmogaus mentaliniais procesais, kiek su jo kūno tobulinimu. Siekiama, kad kiekvienas bendruomenės narys išlaikytų neaukštą kūno temperatūrą, nes kitaip bus sunku tobulėti, taip pat visi privalo suktis greitinuve, nes tuomet sumažėja fiziniai pojūčiai: „[...] kūnas tampa tarsi guminė lėlė, o pojūčiai išnyksta. Savotiška morfijaus atmaina“ (p. 80). Fiziniai potyriai šiai visuomenei nėra aktualūs, nes ji siekia gyventi tik informacinėje erdvėje, t.y. užrašinėse. Taigi „Atjunk“ genetinio ugdymo principai tarsi veikia atvirkščiai, negu apibrėžia M. Foucaultas: kūnas tobulinamas ne tam, kad būtų panaudotos jo fizinės galimybės, o tik tam, kad netrukdytų vystytis protiniams gebėjimams.

Kaip jau minėta, matyt, ryškiausiai bendradarbiavimo principas atsiskleidžia tada, kai Jonas ima susitikinėti su Atminties Saugotoju, kuris jam turi perduoti įgytą žmonijos patirtį. Nors atrodo, kad tai yra Komiteto sprendimas, vis dėlto galiausiai šis bendradarbiavimas pakrypsta visai

ne ta linkme, kurios tikėtasi. Kitaip yra Grytos atveju – bendraudama su Dana ji įgauna žinių, tačiau šie santykiai yra už kontrolės ribų. Šie atvejai daugiau susiję su maisto idėja ir plačiau taip pat bus aptarti kitame skyriuje.

Netgi tuomet, kai kiekvienas visuomenės individas yra parengiamas tinkamai atlikti savo pareigas, to nepakanka. Taip pat reikia užtikrinti, kad nė vienas visuomenės narys nesijaustų pranašesnis dėl savo atliekamo darbo ar dėl kitų savybių. Taigi, jeigu paskirstymo metodas rėmėsi tik sėkmingu individų paskirstymu erdvėje, tai **jėgų komponavimo (*composition of forces*)** metodas reikalauja, kad tas paskirstymas būtų kryptingas, atsižvelgiant į kiekvieną individą. T.y. jo galimybės turi būti išnaudotos viso bendro mechanizmo, arba, kaip teigia pati valdžia, – kiekvieno visuomenės nario labui. Taigi „[k]ūnas tampa iš daugelio segmentų sudaryto mechanizmo dalele“⁶¹, anot M. Foucaulto. Būtent todėl nė vienas individas negali jaustis geresnis nei kitas.

„Siuntėjuje“ vyrauja visuotinė nuomonė, kad kalbėti apie kito išskirtinumus yra labai nemandagu – net jei tai neigiamą prasmę turintis bruožas, jis vis tiek tampa išskirtinis ir tuo pačiu individualus. Tai puikiai iliustruoja Jono pozicija, kurios jis laikosi dėl savo draugo Benjamino pasiekimų. Jonas lyg ir norėtų draugą pagirti, tačiau taip provokuotų Benjamino pasididžiavimą savimi ir jis galėtų netyčia imti girtis. Tačiau „[n]esigirti buvo viena iš ne tokių griežtų taisyklių, kaip ir, tarkim, nesielgti šiurkščiai, ją pažeidus baudžiama būdavo palyginti švelniai. Bet vis dėlto...“ (p. 37). Kaip nors kitaip paminėti kito pasiekimus buvo neįmanoma (tai susiję su kalbos reguliavimu), o tai rodo, kad taisyklės yra kruopščiai apgalvotos – jos neleidžia sukurti individams tarpusavyje jokių šiltesnių jausmų. Individualumo nebuvimo metafora tampa veidrodžių atsisakymas visuomenėje: „Ne, jie nebuvo uždrausti, tačiau jų beveik nereikėjo, ir Jonui paprasčiausiai neateidavo į galvą apžiūrėti save net ir atsidūrus prie veidrodžio“ (p. 30). (Beje, veidrodžio leitmotyvas kartojasi kelis kartus tekste – taip pat jis pasitelkiamas, norint parodyti anksčiau egzistavusį biologinį vaikų ir tėvų ryšį.) Taigi šioje vietoje matyti aptartasis pasitikėjimo valdžia principas, kai valdžiai nebereikia drausti – visuomenė pati ima laikyti tai naudingu dalyku.

Atrodytų, kad „Atjunk“ visuomenėje individo išaukštinimo problema neegzistuoja. Čia individo pajungimo bendram visuomenės labai sistema paremta tuo, kad kiekvienas turi lygiuotis į pačius geriausius, kiekvienam leidžiant suvokti, kad jis visą laiką turi kur pasitempti. Gryta nuolat išgyvena dėl to, kad ji nėra tokia tobula kaip, pavyzdžiui, Ala. Tačiau, žinoma, tai paradoksalu, nes vienaip ar kitaip „Atjunk“ matomas iškreiptas individualumo suvokimas. Visuomenės nariai tik *mano*, kad kiekvienas iš jų yra individualus, tačiau tas lygiavimasis iš tiesų yra labai ribotas ir vis tiek nulemtas valdžios sukurtų taisyklių. Šis individualumo aspektas taip pat iliustruoja, kad valdžia veikia nematamai ir visuomenė jos vykdomų represijų nesuvokia.

⁶¹ Michel Foucault, *op. cit.*, p. 199.

Bausmės būdai

Visi prieš tai aptarti kontrolės metodai vienokiu ar kitokiu būdu yra pagrįsti bausmėmis. Kaip rašo Michelis Foucaultas, kontrolės mechanizmai „sąlygoja baudimo sistemos mutaciją“⁶². Donas Lathamas teigia, kad visa tai galima būtų pavadinti „bausmių kultūra“, kai visiška kontrolė pasiekama dėl kolektyvinės bausmės baimės. Distopinėje visuomenėje požiūris į tai, kas yra nusikaltėlis, yra gana iškreiptas: „[...] kiekvienas tampa potencialiu nusikaltėliu, nes praktiškai neįmanoma nenusikalsti, esant tokioms taisyklėms.“⁶³ Tai netgi tiesiogiai išsakoma ir kūrinuose („Dabar Mantas nusikaltėlis, nes yra atsijungęs. Jis neleidžia sistemai apie jį sužinoti, o tai prieštarauja tvarkai. Taigi, nors neliko senovinio plauko nusikaltėlių, yra prasižengėlių, nes prasižengti sistemai labai lengva“, p. 134).

„Siuntėjuje“ net, atrodytų, ir paprasčiausias nusižengimas jau pavirsta didžiausiu nusikaltimu. Paprastas veiksmas, toks kaip batų apsiavimas ant ne tos kojos, iššaukia bausmę („Fricas buvo labai nerangus, nuolat už ką nors baudžiamas vaikas“, p. 58). Tiesa, „Atjunk“ nuolat pabrėžiama, kad niekas nėra privaloma, tik rekomenduojama, tarytum sudaromas įspūdis, kad galima pasirinkti: „Šis gyvenimas – vienos rekomendacijos. Mes patys sprendžiame, ką daryti. Bet nusprendžiame visada vienodai, tai ir keista“ (p. 56). Tačiau kiekvienas žino, kad jei pasirenks neteisingai, taps visuomenės atstumtuoju. Nusikaltimas siejamas ne tiek su pakenkimu kitam ar kitiems individams, kiek tiesiog su nepritapimu taisyklių suvaržytoje visuomenėje, kadangi valdžia puikiai suvokia, kad ir vienas atlaidesnis žvilgsnis į nuslydimą gali sukelti aibę nusižengimų.

Kalbant apie bausmes, galima būtų išskirti fizines bausmes ir tas, kurios paremtos noru paveikti individo psichiką. Labiausiai su fizine bausme susijęs įrankis, vaizduojamas „Siuntėjuje“, yra plona lanksti lazdelė: „Vaikų priežiūros specialistai rūpestingai mokėsi [...] naudotis: lengvai pliaukštelėdavo per delnus – už menką nusižengimą, triskart pliaukštelėdavo per nuogas blauzdas smarkiau – už antrąjį nusikaltimą“ (p. 68). Ant mušamų vaikų kūnų likdavo randai, kiekvienam primenantys, kas jų laukia prasižengus. „Atjunk“ tokių fizinių bausmių pavyzdžių nerastume, bet tik todėl, kad, kaip jau aptarta, visuomenėje iš viso atsisakoma fizinių pojūčių.

Sunkiausia, matyt, būtų nustatyti, kokiai bausmei reikėtų priskirti pašalinimo, kitaip tariant mirties, bausmę. Nors jos rezultatas yra fizinio pobūdžio, tačiau žinojimas, kad ji gali būti įvykdyta už prasižengimus, veikia žmogaus protą. Romane „Siuntėjas“ parodoma, kad kai individas nebegali atnešti naudos visuomenei ir nebegali pakeisti individo, kaip tai apibrėžia paskirstymo metodas, jis yra pašalinamas (taip tą procesą vadina ir pati bendruomenė), suleidžiant mirtiną injekciją. Tai nutinka silpniems kūdikiams, bet dažniausiai senyviems žmonėms: „Reikia pažymėti, kad pagyvenusių žmonių padėtis totalitarizmu grįstose distopijose yra gana sudėtinga, nes jų

⁶² *Ibid.*, p. 169.

⁶³ Don Latham, „Discipline and Its Discontents: A Foucauldian Reading of the Giver“, p. 141.

naudingumas tiesiogiai mažėja bėgant metams.“⁶⁴ Pačioje kūrinio pradžioje matome epizodą, kuriame lakūno netyčinis nuklydimas nuo kelio palydimas frazės „NEVERTA NĖ SAKYTI, KAD JIS BUS NUŠALINTAS“ (p. 9). Tokia bausmė yra visiškai nežinomybė, nes individai nesuvokia, kad jie gali būti nužudyti – šioje distopinėje visuomenėje visiškai panaikintas bet koks natūralus žmogaus gyvenimo eigos suvokimas, taigi jie bijo ne mirties, jie bijo, nes nežino, kas nutinka, kai esi pašalinamas.

Apysakoje „Atjunk“ vėlgi matome kitokią situaciją – Gryta ne tik kad žino, kas yra mirtis, ji giliai ir jautriai išgyvena šį jausmą, kai miršta jos sesuo. Įdomiausia, kad Grytos visuomenėje vyksta tai, kas religiniu požiūriu būtų vadinama pomirtiniu gyvenimu. Jeigu individas miršta, tai nelaikoma dideliu praradimu, nes dabar jis galės gyventi translaife gyvenimą, kurį susikūrė dar būdamas gyvas. Sistema veikia taip protingai, kad „[i] ji įvesti keli tūkstančiai atsakymų įvairiais klausimais, tarsi iš tiesų šnekėtų ji pati, gyvoji, netobuloji, kelį nusibrozdinusi Ina“ (p. 165). Abiejuose kūrinuose netekties skausmas yra eliminuojamas: „Mes išsivadavome iš visko, įskaitant gedulą“ (Rebeka Una, p. 166). Mat tai vėlgi susiję su emocijomis ir tarpusavio žmonių ryšiais, kurie neneša jokios naudos distopinės bendruomenės gerovei ir jų yra siekiama visiškai atsisakyti. Būtent todėl mirties bausmė Grytos visuomenėje neveikia, nes suvokimas, kokia ji yra žiauri, galėtų sugriauti įprastinę tvarką. Tokią prielaidą galima daryti pasiremiant „Siuntėjuje“ vaizduojama situacija, kai Jonas pagaliau sužino, kad kūdikiai yra žudomi, ir tai tampa vienu iš veiksnių, priverčiančių jį suvokti sistemos žiaurumą.

Prie tik protą veikiančių bausmių reiktų priskirti bausmes, kurios paremtos gėdos jausmo sukėlimu. Pasak geštalto terapijos praktikės Giedrė Putelytės, „Gėda nėra jausmas, kurį žmogus jaučia natūraliai, kaip, pavyzdžiui, pyktį, kai kažkas bando pralaužti ribas. Gėda yra įdiegtas jausmas, kaip kenkėjiška kompiuterinė programa“⁶⁵. Kai Jonas vieną kartą pasiėmė namo obuolį, per garsiakalbį buvo pranešta, kad taip daryti negalima. Ne tik Jonas, bet ir visi žinojo, kad tas pranešimas skirtas jam, tačiau niekas nieko nesakė, kadangi „[...] viešo skelbimo visiškai pakako sukelti atitinkamai sąžinės graužaičiai“ (p. 32). Galima teigti, kad „Atjunk“ bausmių sistema praktiškai paremta tik gėdos dėl nenoro išsišokti jausmu, kadangi „jokių bausmių nėra“ (p. 66). Vis dėlto Gryta suvokia, kad tik laiko klausimas, kada jos veiksmai sulauks pasekmių:

[...] nepostinu ir nekalbu, kiek derėtų, negyvenu translaife, neturiu klonų. Blogai, blogai. Kol kas sulaukiu tik pastabų, o kada nors šis aplaidumas taps nusikaltimu. [...] Bandau įsivaizduoti, kaip skambėtų toks kaltinimas: Gryta kaltinama kūrybiniu aplaidumu. Ji nieko nenuveikė. Nekūrė kitų gyvenimų, negeneravo žinių, neprisidėjo prie programų bei simbolių kūrimo, nesirūpino atkurti sveikatos, nepasikeitė

⁶⁴ Tiina Virtanen, op. cit., p. 29.

⁶⁵ Giedrė Putelytė, „Perfekcionizmas tarpsta gėdos dirvoje“. Prieiga internetu: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2016-01-21-perfekcionizmas-tarpsta-gedos-dirvoje/139820> (Žiūrėta: 2016-05-22).

pagrindinių organų, nepersipylė kraujo, įsikibusi laikėsi išnykusios praeities, vaikėsi nepadorių minčių. (p. 115)

Apysakoje „Atjunk“ nuolat yra kartojama, kad žmogus netobulas ir tai reikia pakeisti. G. Putelytė pastebi, kad gėda veikia tik tą žmogų, kuris suvokia savo netobulumą: „Būti žmogumi reiškia neišvengiamai būti netobulam, neužbaigtam, su trūkumais. Būtent trūkumai leidžia mums būti užjaučiančiais, besirūpinančiais, empatiškais, norinčiais padėti ir mylėti.“⁶⁶ Todėl gėdos jausmo sukėlimo metodas taip puikiai veikia. Jis susijęs su noru panaikinti individo netobulumus, nes tobulumas siejamas su kažkuo, ką greičiau galima būtų pavadinti „žmogumi-mašina“, apie kurią ir kalba M. Foucaultas.

Stebėjimo metodas (panoptizmas) kaip kontrolės variantas

Nagrinėjant „Siuntėją“ ir „Atjunk“ matyti, kad kontrolės metodai paremti stebėjimo principu. Kaip jis veikia kūriniuose, taip pat galima nagrinėti, remiantis Michelio Foucaulto mintimis apie panoptizmą, kurį jis aprašo pasakodamas apie tai, kokių buvo imtasi priemonių, XVII a. miestą užklupus marui. Jis teigia, kad iš esmės svarbiausiais komponentais tampa uždarymas ir sekimas: „Tokia uždara, skersai išilgai padalinta, stebima erdvė, kur individai įsprausti jiems skirtose vietose, kur kontroliuojamas menkiausias krustelėjimas, registruojami visi įvykiai, [...] – visa tai yra kompaktiškas disciplinarinio aparato modelis.“⁶⁷ Taigi tokioje visuomenėje, kuri vaizduojama „Siuntėjuje“ ir „Atjunk“ ir kurioje siekiama, kad kiekvienas individas puikiai atliktų savo vaidmenį, labai svarbu yra kiekvieno individo stebėjimas. Jeremy'io Benthamo *panoptikonas* – tai architektūrinė tokios schemos išraiška (žiedo formos pastatas, kurio centre – bokštas), kuri leidžia patogiai stebėti individą iš stebėtojų palankaus taško ir kartu leidžia jam suvokti, kad jis gali būti stebimas bet kuriuo momentu. Toks stebėjimo būdas tampa efektyvus, nes „kalnys be perstojo jaučiasi stebimas, ir tuomet valdžia ima funkcionuoti automatiškai“⁶⁸.

Galiausiai M. Foucaultas suformuoja mintį, kad paklusnūs kūnai (*docile bodies*), veikiant tokiam sukurtam erdvės uždarymo modeliui, tampa paklusnūs ir dėl to, kad patys ima atlikti stebėtojo vaidmenį, nes „[...] viską lemia kalinio suvokimas, kad jis yra sekamas“⁶⁹. Tad šis suvokimas leidžia susiformuoti savireguliacijos mechanizmui, kuris tampa esminis, ir todėl iš esmės valdžiai pačiai nebereikia nuolat stebėti. Taigi šis metodas, galima sakyti, iš pirmo žvilgsnio susijęs su kūno kontrole, tačiau galiausiai šio metodo pasirinkimas leidžia apeliuoti į protą. Tokį patį stebėjimo ir galų gale išsivystantį savireguliacijos principą galima įžvelgti ir „Siuntėjuje“, ir „Atjunk“.

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ Michel Foucault, *op. cit.*, p. 234.

⁶⁸ *Ibid.*, p. 238.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 238.

Ryšiausias tokio stebėjimo pavyzdys „Siuntėjuje“ yra kiekvieną vaiką stebintys suaugusieji, kurie parenka jiems gyvenimo profesiją. Kūrinyje aiškiai matyti, kad kiekvienas vaikas žino esąs stebimas:

Per pastaruosius metus jis aiškiai jautė, kad yra stebimas. Ir mokykloje, ir per atgaivos, ir per savanoriškos veiklos valandas jis pastebėdavo, kad Vyresnieji jį ir kitus vienuolikmečius atidžiai stebi. Ir matė, kaip jie užsirašinėja. Be to, jis žinojo, kad Vyresnieji valandų valandas posėdžiauja su visais jo ir kitų vienuolikmečių mokytojais, kurie juos yra mokę. (p. 24)

Tad vaikai gali sąmoningai elgtis taip, kad jiems būtų parinktas ar neparinktas vienas ar kitas darbas. Taigi susidaro situacija, paremta panoptizmo principu. Kitas stebėjimo atvejis „Siuntėjuje“ yra sistemingai pasigirstantis pranešėjo balsas per garsiakalbį. Per jį girdimi įvairūs įsakymai ir priminimai, pavyzdžiui, kad devynmetės privalo vaikščioti kaspinais susirišusios plaukus ar kad būtina pranešti apie geidulius. Tas, kas kalba per garsiakalbį, tarsi mato viską, kas vyksta, ir visus, kurie prasižengia. Toks stebėjimo metodas priverčia individus nuolat laikytis visų taisyklių, nes jie jaučiasi visuomet stebimi, kad ir nėra tikri, ar tai tiesa.

Tokiame pasaulyje, kuriame gyvena Gryta, stebėjimo mechanizmas veikia dar paprasčiau – visada galima matyti, kas ir kada prisijungęs užrašinėja, ką joje veikia. Be to, kaip jau aptarta prieš tai, galiausiai valdžia nusprendžia išbandyti dar vieną naujovę – įdiegti mikroschemas, kurios turi dar labiau palengvinti individų sekimą: „Jos pakeis daugybę užrašinės funkcijų. Tėvai visada žinos, kur yra vaikai; davikliai rodys visus judančius ir esančius sistemoje žmones. Jokios nežinios, neaiškumo, jokių nelegalių žingsnių, šimtaprocentinis žinojimas“ (p. 114). Įsisiuvę mikroschemą individai iš viso praranda bet kokią laisvę, nes iki tol buvo įmanoma atsijungti užrašinėje, todėl Gryta bėgiodama gali nesijausti sekama, ir dėl to, žinoma, ji delsia ją įsisiūti: „Jie girdėtų mano šnopavimą, matytų mano trajektoriją. Aš dar laisva...“ (p. 204). Taigi „Atjunk“ netikėtumo ir nežinojimo, kada stebėtojas gali užfiksuoti pažeidimą, nelieka. Tačiau savistebėjimo principas išlieka, tik jis neparemtas nežinomybe: „Kada norėsiu, tada ir perskaitysiu. Et. Bet žinau kad taip nebus. Mokytojai ir visi mato, kada atidaromas laiškas. Taip jau yra. Negaliu pasirodyti nepaklusni“ (p. 49). Taip yra todėl, kad vis tiek kiekvienas individas, nors žino, kad visada yra stebimas, bijo prasikalsti ir išsišokti.

Įdomiausia, kad galų gale patys bendruomenės nariai ima stebėti ne tik patys save, bet ir vieni kitus, taip dar labiau sustiprindami tokio stebėjimo principo sėkmingumą. Per vieną iš vakarinių pasipasakojimų ritualų Lilė, Jono sesuo, pasakoja, kaip viena septynmečių grupė „*visiškai* nesilaikė taisyklių“ (p. 12). Grytai apie tai, kad ji būtų pozityvi ir tobulėtų, nuolat primena jos draugė Ala – ir atrodo, kad ne tiek dėl to, kad bijo, jog ji nepritaps, kiek dėl to, kad pati yra įtikėjusi tokios tvarkos būtinumu. Žinoma, visam šiam savistabos mechanizmui įtaką turi ir visi kontrolės būdai, ir taikomos bausmės – be jų šis paradoksalus principas neveiktų.

Proto kontrolė: atminties aspektas

Kalbant apie kontrolę, susijusią su žmogaus mentaliniais procesais, vienas iš būdų, kuris dar nebuvo aptartas anksčiau, tačiau itin ryškiai matyti šiame darbe nagrinėjamuose kūrinuose, yra *atminties kontrolė*. Atminties problematikos iškėlimas yra dar vienas argumentas, kodėl šias knygas turėtume laikyti distopijomis, o ne moksline fantastika, kadangi atmintis tampa tam tikra prizme, per kurią kritikuojama šių dienų („Siuntėjo“ atveju – jo parašymo laiko) situacija. Kadangi šio darbo vienas iš tikslų aptarti, kaip veikia disciplina distopiniuose tekstuose, žinoma, manipuliacija individo atmintimi tampa viena iš priemonių jį valdyti. Ir, galima teigti, kad tai yra viena galingiausių priemonių. Elsa Bouet rašo:

Distopijose atminties kontrolė yra būdas užtikrinti, jog visuomenė tikės, kad viskas, kaip yra dabar, buvo ir anksčiau, kad jokia kita galimybė išvis negalima. Tokio tikėjimo įskiepijimas yra puikus būdas užtikrinti visuomenės paklusnumą, išvengti maištų ir revoliucijų. [...] Labai svarbu, kad visuomenė neturėtų jokio noro gręžiotis į tai, kas yra už tokio pasaulio sienos, į tai, kas yra jų praeitis, istorija, ir nebandytų suprasti, kad viskas ne visada buvo taip [...].⁷⁰

Atminties kontroliavimas taip pat, kaip ir, tarkime, panoptizmas, yra vienas iš kelių, kurį pasirinkusi valdžia gali priversti veikti visuomenę taip, kaip ji siekia, ir kartu likti nesuvokta kaip represorė. Taigi jis pasitelkiamas, nes „[a]tmintis yra neatsiejama nuo „distopinio projekto“, kadangi daugelyje tokių tekstų yra pasirenkamos vykdyti būtent atminties represijos, todėl tokia socialinė sistema tampa lyg ir nematoma ir ji nepradedama analizuoti“⁷¹. Garsus britų antropologas Paulas Connertonas, puikiai žinomas dėl atminties, o ypač kolektyvinės, tyrinėjimų, tai vadina „organizuotu užmiršimo metodu“⁷², ir sako, kad nuo to prasideda bet koks totalitarinio režimo siekis veikti.

Visų pirma, atmintį galima suvokti kaip tiesiog žmogaus gebėjimą „kaupiti ir atkurti informaciją“⁷³. Taigi kalbant apie atmintį kaip apie duotybę žmogui, tiesiogiai susijusią su patirties įgijimu ir jos panaudojimu, reikėtų išskirti *individualiąją atmintį*. Tačiau žmogaus gyvenimas susideda ne tik iš žinojimo, ką patyrė jis kaip individas, tačiau ir iš žinojimo, kad ir kiti individai, kaip tam tikra grupė, irgi nuolat ką nors patiria, o tai vienaip ar kitaip veikia tą individą, nes jis gyvena socialinėje terpėje. Todėl reikėtų išskirti ir dar vieną atminties rūšį – *kolektyvinę atmintį*. Garsi istorikė Anne Whitehead, remdamasi Maurice'o Halbwachso mintimis, kolektyvinę atmintį apibrėžia taip: „Kolektyvine atmintimi vadinami prisiminimai ar prisiminimų rinkinys, kuris, atvirkščiai nei individualaus subjekto, yra bendras visai grupei, perduodamas ir formuojamas tos grupės narių.“⁷⁴ Tad atmintis svarbi ne tik kaip individo neatskiriamas sugebėjimas, bet ir kaip visos visuomenės ar net žmonijos atmintis. Abi atminties rūšys istoriniu požiūriu, galima sakyti, veikia ir kaip tam tikras

⁷⁰ Elsa Bouet, „Memory Erased: Effective Thought Control in Dystopias“, in: *Posthumanity: Merger and Embodiment*, redagavo Adam W. Ruch, Ewan Kirkland, Oxford: Inter-Disciplinary Press, 2010, p. 40.

⁷¹ Carter F. Hanson, „The Utopian Function of Memory in Lois Lowry's *The Giver*“, *Extrapolation*, 2009, Nr. 1, p. 48.

⁷² Paul Connerton, *How societies remember*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989, p. 14.

⁷³ David Myers, *Psichologija*, iš anglų k. vertė Donatas Masilionis, Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2008, p. 434.

⁷⁴ Anne Whitehead, *Memory*, London; New York [N.Y.]: Routledge, 2009, p. 158.

tautos suvienijimo įrankis, būtent dėl to distopinio pasaulio valdžia sistemingai siekia kontroliuoti jas abi:

Jeigu reikėtų ištirti, kaip ir kiek individuali ir kolektyvinė atmintis veikia individo charakterį, pamatytume, kad dauguma totalitarizmu paremtų santvarkų jų bijo, nes jos suteikia individui stabilumo, padaro jį mažiau paveikų ir juo tampa sunkiau manipuliuoti [...].⁷⁵

Tad esminga būtų panagrinėti, kaip viena ir kita pasireiškia abiejuose kūrinuose atskirai, ir, be abejo, kaip jos viena kitą veikia.

Abiejuose kūrinuose individualiosios atminties kontroliavimas pasireiškia skirtingais būdais, ir kiekvieno protagonisto, tiek Jono, tiek Grytos, individualiosios atminties patyrimas yra skirtingas, tačiau daugeliu aspektų ir panašus. Jono pasaulyje bendravimas su kitais bendruomenės nariais yra labai ribotas (tai, be abejo, lemia ir aptartoji griežta veiklos ir laiko kontrolė), jame neegzistuoja tokios technologijos, kaip Grytos visuomenėje. Todėl jo individualioji atmintis, iki susitikimo su Atminties Saugotoju, susideda tik iš suplanuoto gyvenimo rutinos – jokių netikėtumų ar spontaniškų sprendimų („Vakaras slinko taip, kaip ir visi vakarai [...]“, p. 35), kurie galėtų sukelti dvejonas dėl tokio gyvenimo. O štai Gryta gyvena, atrodo, tik technologijų apgaubtame pasaulyje, tačiau ir tai nereiškia, jog informacija jai tampa prieinama, kadangi valdžia apriboja informaciją. Grytos individualioji atmintis paremta fizine statika – jai uždrausta, o galop ir nėra jokio reikalo, dažnai keisti savo buvimo vietą. Tačiau Gryta nuolat esti komunikacinėje erdvėje, taigi atrodytų, kad turėtų būti sukaupusi įvairesnių prisiminimų. Bet toji komunikacija iš tiesų tokia paviršutiniška, kad viskas tiesiog tampa viena beveide mase: „Iš tiesų tai mes gyvename dar didesniame triukšme, tik fizinis pasaulis nutilo“ (p. 35). Mat bendravimas tiesiogiai, t.y. susitikus, yra kenksmingas. Galima daryti išvadą, kad abiejuose kūrinuose valdžia siekia, kad visuomenės atskirų individų asmeninis patyrimas, formuojantis atmintį, būtų kuo panašesnis ir kuo tolygesnis.

Svarbu paminėti, kad individualioji atmintis itin susijusi ir su kiekvieno žmogaus kaip individo tapatybe. Kaip jau minėta, analizuojamuose kūrinuose kuriamas utopinis pasaulis virsta tuo, ką dabar laikome distopija. Taigi nors iš pirmo žvilgsnio galėtų atrodyti, kad kūrinuose veikianti valdžia tesiekia gerovės, iš esmės toks režimas, kurį galėtume įvardyti kaip totalitarinį, virsta individualumo ir žmogaus tapatumo naikinimo mašina, veikianti *suvienodinimo* principu. Tapatumo formavimąsi galima sieti su savęs kaip asmenybės suvokimo ieškojimu, o tai ypač aktualu Jono ir Grytos amžiaus žmonėms. Šią sąvoką psichologai apibrėžia kaip „[...] žmogaus vientisumą, Aš vaizdo vienybę“⁷⁶. Tapatumas siejamas su žmogaus vaidmenų keitimu ir prisiėmimu. Distopiniame pasaulyje individas neturi galimybės rinktis vaidmens, jis prisiima tą vaidmenį, kurį jam skiria valdžia. Tokiame amžiaus tarpsnyje, kaip Jono ir Grytos, savęs ieškojimas prasideda nuo įvairių

⁷⁵ Mihalache Delia Doina, „The Political Role of Memory and Identity in Dystopian Societies“, *European Journal of Research and Reflection in Arts and Humanities*, 2014, Nr. 2, p. 16.

⁷⁶ Rosita Lekavičienė [ir kt.], *Bendravimo psichologija šiuolaikiškai*, Vilnius: Alma littera, 2010, p. 72.

vaidmenų išbandymo ir eksperimentų, tačiau distopijose eksperimentuoti arba beveik, arba išvis neįmanoma. Taigi tokiomis aplinkybėmis asmens tapatumas tampa tik *priskirtuoju tapatumu*⁷⁷, kadangi žmogus negali rinktis. Vis dėlto galima teigti, kad tiesioginis taikinyš kūriniuose yra būtent kolektyvinė atmintis, kuri, kontroliuojama ir naikinama, paveikia ir individualiąją atmintį, be kurios žmogus praranda savo tapatumą. „[...] vienas iš efektyviausių kontrolės mechanizmų, siekiant, kad individas pritartų skleidžiamiems idealams, yra nuolatinė įtaka kolektyvinei atminčiai, kuri kartu veikia ir individualiąją atmintį“⁷⁸, rašo Mihalache Delia Doina.

Remiantis kognityvizmo atstovų išsakytomis idėjomis, kognityvinė žmonių patirtis yra glaudžiai susijusi tautos mentalitetu bei jos kultūriniais išskirtinumais, todėl skirtingos grupės – ar jos būtų etninės, ar socialinės – daugelį dalykų suvokia irgi skirtingai. Vadinasi, jų individualioji patirtis gali skirtis nuo kitų. Būtent tai susiję su kolektyvine distopijos pasaulio žmonių atminties problematika – šiame pasaulyje nuo jo susikūrimo pradžios kolektyvinė atmintis imama slopinti, nes negali būti jokios kalbos apie praeities kaip sudedamosios to pasaulio dalies pripažinimą. „Kaip ir daugelis kitų distopijų, ‘Siuntėjas’ įspėja apie gresiančią kultūrinę amneziją, kuri susijusi su istorinės atminties slopinimu kaip totalitarinio režimo įrankiu [...]“⁷⁹, teigia amerikiečių literatūros tyrinėtojas Carteris F. Hansonas. Be abejo, tą patį galima pasakyti ir apie apysaką „Atjunk“, kurioje įspėjama apie per didelį technologijos poveikį istorinei atminčiai. Žinoma, visa ši kontrolė vykdoma suvokiant, kokia galinga jėga gali tapti neslopinama atmintis. Tai matyti ir „Siuntėjuje“ – Atminties Saugotojas renkamas labai kruopščiai, viską apgalvojus ir nusprendus, kad jis tinkamas saugoti žmonijos atminties paslaptis.

Tai, kad kolektyvinė atmintis kuriamuose pasauliuose nėra vertybė, atsiskleidžia labai aiškiai. Jono pasaulyje atminties atsisakyta visų pirma dėl noro eliminuoti skausmą, kurį sukelia nemalonūs prisiminimai. Tačiau pati visuomenė to nesuvokia, tokį sprendimą priima valdžia, o Jonas tai sužino tik iš savo mokytojo. Galiausiai atmintis Jonui ima sietis su neigiamais dalykais: „Jonas nebenorėjo leisti į praeitį. Nebenorėjo prisiminimų, nebenorėjo garbės, nebenorėjo išminties, nebenorėjo skausmo“ (p. 142). Taip „Siuntėjuje“ subtiliai atsiskleidžia viso žmonijos skausmo metafora. Jonas, perimdamas prisiminimus iš Atminties Saugotojo, patiria fizinį skausmą. Jo pasaulis sukonstruotas remiantis žiauria taisykle: vienam žmogui tenka visos žmonijos kančia. O štai Grytos pasaulyje pati visuomenė sutinka atsisakyti prisiminimų, susijusių su jausmais ir išgyvenimais, nes, anot jų, tai tik niekam nereikalinga informacija. Nuolat pačių individų yra prisimenama, kodėl vienas ar kitas dalykas dabar yra tobulesnis. Pavyzdžiui, „Atjunk“ pasaulyje nebereikia nieko gaminti, pakanka išgerti kokį nors jau pagamintą mišinį, kad būtum sotus.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 74.

⁷⁸ Mihalache Delia Doina, *op. cit.*, p. 8.

⁷⁹ Carter F. Hanson, *op. cit.*, p. 45.

Tačiau totalitarinei valdžiai neužtenka, kad būtų užkirstas kelias suvokti tik tai, kas egzistavo iki distopinio pasaulio susikūrimo. Taip pat reikia užtikrinti, kad kolektyvinė atmintis nesiformuotų ir toliau, todėl izoliacija tampa viena kertinių distopinio pasaulio atramų (tai jau aptarta ir praeitame skyriuje). „Atjunk“ izoliacijos erdvė internetinė, o štai „Siuntėjuje“ vieta, kurioje gyvena visuomenė, nėra žinoma ir apskritai ji neapibrėžta – neįvardijami jokie konkretūs geografiniai objektai ir niekaip kitaip nėra nurodytos jokios koordinatės (pavyzdžiui, George'o Orwello knygoje „1984-iejį“ veiksmas vyksta Londone). Visa tai pasakoma ir paties Jono lūpomis: „Nežinau, ką turite galvoje sakydamas 'viso pasaulio' ir 'prieš kartų kartas'. Maniau, kad egzistuojame tik mes. Maniau, kad viskas yra tik dabar“ (p. 93). Taigi, jeigu nagrinėjant kūno paklusnumo kontrolės metodus ir bausmės būdus buvo pastebėta, kad taikomas gėdos sukėlimo principas, tai kalbant apie žmogaus mentalinę kontrolę, galima pasakyti, kad kolektyvinės atminties nesiformavimo prielaida tampa ir pasaulio vaizdas, paremtas baimės įskiepijimu.

Be to, iki tol, kol Jonas netampa Atminties Saugotoju, jis nieko nesuvokia apie istoriją bendrąja prasme – jo visas gyvenimas yra tik tai, kas jis pats veikė ar matė. Lygiai taip pat galima apibūdinti ir Grytos gyvenimą. Apie vienus ar kitus dalykus ji sužino tik iš Danos, senosios kartos atstovės, o vėliau ir iš Manto. Tačiau pagrindinis skirtumas tarp Jono ir Grytos yra tas, kad Jonas iki paskyrimo apskritai nieko nesuvokė apie praeitį, o Gryta vieną ar kitą dalyką žinojo, nes prasitardavo kiti, pavyzdžiui, tėvai. Todėl daugelį dalykų ji sužino dėl savo smalsumo. Vadinas, „Siuntėjuje“ vaizduojama visuomenės karta jau gerokai nutolusi nuo senojo pasaulio, o „Atjunk“ daugiau matyti, kaip vyksta pradinė pasaulio transformacija.

Gražina Gudaitė, skirtingai nei Anne Whitehead, žvelgdama jau iš psichologinės atminties perspektyvos, sako: „[k]olektyvinė sąmonė yra ta psichikos dalis, kuri gali būti atskirta nuo asmeninės sąmonės, kadangi ji nepriklauso nuo asmens patyrimo“⁸⁰. Vis dėlto galima manyti, kad kai kuriose distopijose atsitinka kiek atvirkščiai. „Siuntėjo“ distopiniame pasaulyje ši mintis pavirsta paradoksu – Jonas, nors atsiminimai nėra jo paties, išgyvena tuos visos žmonijos prisiminimus lyg savo paties: „[...] jautė, kaip gulint saulėje slenka valandos. Ėmė perštėti odą. Jis nerimastingai pajudino vieną ranką, sulenkė ją ir per alkūnę dilgtelėjo aštrus skausmas“ (p. 103). Taigi Jono per perduodamus Atminties Saugotojo atsiminimus gauta kolektyvinė patirtis tarsi tampa jo paties atsiminimais. Gryta tokios galimybės neturi, bet ji intuityviai nujaučia, kad tai, kas buvo seniau, yra vertinga, ir ji nori tuos dalykus pajusti. Ji nežino, koks turėtų būti fizinis pojūtis žmonėms besibučiuojant, tačiau vis tiek trokšta tai patirti: „[...] kai išknisau apie juos ir perskaičiau, man patiko. Nežinau kodėl“ (p. 7).

⁸⁰ Gražina Gudaitė, *Įvadas į analitinę psichologiją*: Mokomoji knyga, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002, p. 31.

Žinoma, atminties saugotojo pareigybė taipogi ryškiai susijusi su kolektyvinės atminties atsisakymu. Donas Lathamas, remdamasis Michaelu Levy'iu, formuoja mintį, kad šiai pareigai išrinktas žmogus „atlieka atpirkimo ožio rolę“⁸¹, nors Komitetas teigia, kad tai yra didžiulė garbė. Taigi „Siuntėjuje“ atsigręžiama ir į religinę mintį. Be to, galima manyti, kad Jono vardas autorės jam suteiktas neatsitiktinai, kadangi Senajame Testamente Jonas taip pat tampa „atpirkimo ožiu“⁸². Beje, reikia pastebėti, kad religiniai motyvai, praeities siejimas su tikėjimu, būdingi ir „Atjunk“: „Mūsų tėvai ir seneliai prisiekinėjo Dievu, nes tikėjo, kad be Dievo jie niekas. Mes būtume niekas be užrašinių“ (p. 27).

Jonui vis dar nesuprantant, kodėl visa bendruomenė negalėtų pasidalyti prisiminimais ir taip palengvinti vieno žmogaus dalį, Atminties Saugotojas atsako: „Bet tada kiekvieną slėgtų skausmo našta. Jie šito nenori. Ir tai tikroji priežastis, kodėl Saugotojas jiems toks gyvybiškai būtinas ir taip gerbiamas. Jie išsirinko mane – ir tave, – kad nusimestų tą našta nuo savo pečių“ (p. 133). Žinoma, toks žmogus privalo gyventi vienas, jis negali turėti nei žmonos, nei vaikų. Jis negali su niekuo kalbėti apie savo darbą, išskyrus su savo mokiniu. Kaip sako pats Atminties Saugotojas, „[s]unkiausias dalykas Atminties Saugotojui yra ne skausmas. Sunkiausia, kad saugai prisiminimus vienas. Jais reikia dalintis“ (p. 179). Be to, žmogus, išrinktas atminties saugotoju, pasikeičia visam laikui, visuomenės požiūris į jį taip pat. Kadangi jis privalo gyventi atsiskyręs, jo imama iš dalies vengti. Jonas tai pajunta tik pradėjęs mokytis – kai po Ceremonijos Jonas Eišerui pasiūlo kartu važiuoti namo, jis pajunta kad „[...] kažkas yra nebe taip, kaip būdavo per ilgus jų draugystės metus“ (p. 80). Taigi įvyksta paradoksas: nors Jonui suteikiama galimybė patirti, kas yra tikrasis gyvenimas, jis netenka galimybės gyventi savo bendruomenėje. Tačiau Jono nenoras pasilikti gautų atsiminimų tik sau, šį valdžios siekiamą tikslą sugriauna – apie tai bus kalbama vėliau.

Izoliacija svarbi ne tik dėl siekio atsikratyti visos žmonijos atminties, tačiau ir dėl to, kad ir toliau nevyktų atminties mainų principas, kuris susijęs su prieš tai minėtąja būtent distopinio pasaulio kolektyvine atmintimi. Paulas Connertonas rašo:

[...] socialinė grupė, kurios egzistavimo laikotarpis yra ilgesnis nei bet kurio pavienio jos nario, geba turėti bendrą atmintį. Tačiau neužtenka tik to, kad kurie nors tos grupės nariai gali reflektuoti praeitį, dar yra reikalinga, kad vyresni tos grupės nariai nevengtų tų atsiminimų perduoti jaunesniems grupės nariams.⁸³

Kaip minėta, „Siuntėjuje“ toks patirties perdavimo modelis išvis neveikia. Kadangi „Siuntėjuje“ bendruomenė neturi jokių atsiminimų, kurie būtų susiję su buvusio pasaulio istorija, bandoma sukurti iliuziją, kad visuomenė juos turi įvedant įvairias ritualines ceremonijas (jos buvo aptartos darbo dalyje, nagrinėjančioje kūno kontrolės mechanizmus), kurias bendruomenė sieja su

⁸¹ Don Latham, „Discipline and Its Discontents: A Foucauldian Reading of the Giver“, p. 146.

⁸² *Ibid.*, p. 146.

⁸³ Paul Connerton, *op. cit.*, p. 38.

tradicija. P. Connertonas pastebi, kad „[...] performuotos praeities žinios yra palaikomos (daugiau ar mažiau ritualinių) spektaklių pasikartojimo“⁸⁴. Taigi taip sukuriamą kolektyvinės atminties iliuziją, kuri iš tiesų tėra taikomo *suvienodinimo* modelio atrama. Apysakoje „Atjunk“ vėlgi galima matyti kiek kitokią situaciją, nes, kaip ir pastebėta anksčiau, šios visuomenės nariai dalijasi praeities informacija, tačiau patys kaip tokios visuomenės nariai yra įtikėję tuo, kad ji nieko verta. Todėl „Atjunk“ ypač ryškiai matyti, kaip veikia Louiso Althusserio suformuotas kontrolės poveikio protui principas.

Be to, kolektyvinės atminties nebuvimas susijęs ir su jau aptartu tradicinio šeimos modelio atsisakymu. Taigi „Siuntėjuje“ nė vienas vaikas neturi nei senelių, nei kitų giminingų ryšių, nes jų ir tėvai nėra biologiniai. Kai Jonas išgyvena Atminties Saugotojo perduotą prisiminimą, kuriame pamato senyvą moterį, ant kelių besupančią mažylį, jis nustemba: „Bet mano tėvai irgi turėjo turėti tėvus! Niekad apie tai nepagalvojau. Kas yra mano tėvų tėvai? *Kur* jie yra?“ (p. 145). Galima manyti, kad „[t]oks senųjų atskyrimas yra pridengtas pagarbos vyresniems skraiste, kai iš tiesų tokia izoliacija yra pasirinkta norint išvengti kad ir nedidelių atsiminimų dalijimosi su kitais bendruomenės nariais.“⁸⁵ Nors Gryta bendrauja su savo tėvais, tačiau jų nenoras dalytis prisiminimais irgi atitolina juos vieną nuo kito. Tad ryšio tarp kartų nebuvimas taip pat prisideda prie kolektyvinės atminties nebuvimo.

Atminties vaidmens iškėlimas distopiniuose tekstuose turi ir simbolinę prasmę – skaitytojas suvokia, kad žmonija, tik pažinusi praeitį ir pasimokiusi iš jos klaidų, gali daryti sprendimus ir keisti ateitį. Atminties Saugotojo funkcija tekste parodo, kad žmogus, savyje talpinantis kolektyvinį patyrimą, gali daryti sprendimus. Taigi, jei nėra atminties – nebėra ir žmogaus gebėjimo keisti: „Be atminties viskas beprasmiška“ (p. 124). Taigi Atminties Saugotojas tarsi tampa vieninteliu žmogumi bendruomenėje, kuris turi savo nuomonę – ir ji kitokia nei valdžios. („Atjunk“ tokio žmogaus funkciją ryškiausiai atlieka Mantas.) Tačiau šiuose tekstuose, nors nuolat teigiama, kad pasaulis toks esti dėl to, kad iš tų klaidų pasimokyta (juk jis kuriamas kaip utopinis), paneigiama mintis, kad mokymosi procesas neturėtų būti baigtas. Tokiame pasaulyje klaidos nebeegzistuoja – ne todėl, kad jų nebūtų, o todėl, kad atsisakoma tai pripažinti.

Kalbos kontrolės paskirtis

Dar vienas įdomus atminties kontrolės būdas, matomas ne viename distopiniame kūrinyje – taip pat ir „Siuntėjuje“ bei „Atjunk“, – yra *atminties keitimas kontroliuojant kalbą*. Šiam metodui aptarti taip pat pasirinkta remtis kognityvistų – tiek psichologų, tiek kalbininkų – požiūriu į kalbą. Kalbos ir žmogaus mentalinių procesų santykį kalbos požiūriu tiria kognityvinės semantikos mokslas, kuris teigia: „Kalbos vartojimas ir jos supratimas yra neatsiejami nuo pažinimo

⁸⁴ *Ibid.*, p. 40.

⁸⁵ Tiina Virtanen, *op. cit.*, p. 56.

procesų [...]“⁸⁶. O pažinimo procesai, be abejo, yra susiję su žmogaus atmintimi – gebėjimu juos prisiminti. Kognityvinės psichologijos atstovai kalbą apibrėžia kaip „[...] komunikacijos sistemą, kuria mes koduojame ir reiškiame savo jausmus, mintis, idėjas ir patirtis“⁸⁷. Taigi tiek vieni, tiek kiti teigia, kad viskas priklauso nuo žmogaus mentalinių gebėjimų.

Davidas W. Siskas savo knygoje „Transformations of Language in Modern Dystopias“, kurioje tyrinėja, kaip distopiniuose kūriniuose kontroliuojama kalba, rašo:

Kalbos kontrolės problematika aptinkama beveik kiekviename distopiniame kūrinėje. Be to, kalbos aspektas distopinėje literatūroje yra taip glaudžiai susijęs su galios ir laisvės klausimais, kad bet kokia kritika, ignoruojanti kalbos klausimą, neišvengiamai sumenkintų analizės vertę.⁸⁸

Taigi, kaip manipuliuojama kalba kūriniuose „Atjunk“ ir „Siuntėjas“? Visų pirma, kalbinių įgūdžių „ugdymas“ prasideda nuo mokymosi sistemos proceso. „Atjunk“ tai siejama su mokymosi vieta. Gryta pasakoja, kaip mokykloje gavo užduotį sugalvoti sakinių su pusdalyviais ir padalyviais. Tokia užduotis jiems atrodo juokinga: „Vis dėlto ir mes, ir pati mokytoja žinome: tobulesni žmonės kalba trumpiau, nes supranta geriau. Idealu suprasti iš pusės žodžio. Arba iš simbolio“ (p. 12). Romane „Siuntėjas“ kalbos mokymosi procesas kaip disciplina neatsiskleidžia. Matome tik tam tikrus pamokymus iš valdžiai atstovaujančių asmenų. Kai vieną dieną trimetis Ešeras, nuolat painiojantis žodžius ir kalbantis per greitai, stovėdamas eilėje priešpiečių, paprašė ne „bandelės“, o „lazdelės“, jis buvo nubaustas fizine bausme – pliaukštelėjimu per delnus. Mat „[...] kalbos tikslumas buvo vienas iš svarbiausių reikalavimų“ (p. 68). Tokių metodų taikymas baigiasi tragiškai – jis painiodavosi nuolat, o po to kuriam laikui išvis nustojo kalbėti.

Taigi nesunku suprasti, kad pagrindinis kalbos vartojimo reikalavimas – tikslumas. „Kalboje kaip vienoje iš galimų pasaulio interpretacijų tam tikru būdu atsispindi kalbančiųjų sąmonėje užfiksuota pasaulio sąranga“⁸⁹, rašo Aloyzas Gudavičius, todėl galima patvirtinti, kad kalbos tikslumas tiesiogiai koreliuoja su keliais jau įvardytais dalykais: izoliacija ir kolektyvinės atminties nesiformavimu. Šie aspektai su kalba susiję abipusiai – jie vienas kitą veikia ir papildo. Taigi ne tik ribotas pasaulio suvokimas sąlygoja kalbos tikslumą (vadinasi, „sausumą“), tačiau ir atvirkščiai.

„Atjunk“ reikalaujama kalbėti kuo trumpesniais sakiniais, nevartoti nereikalingų žodžių. Kad metodas taikomas sėkmingai ir nuolat progresuoja, matyti iš to, kad Grytos sesers Inos amžiaus vaikai vartoja gerokai mažiau žodžių nei, pavyzdžiui, Grytos amžiaus asmenys. Be to, kalbos vartojimo reguliavime slypi valdžios tikslas pateikti visuomenės tvarkos modelį kaip tobulą ir

⁸⁶ Rolandas Mikulskas, „Kognityvinė lingvistika ir leksikografijos problemos“, in: *Kalba ir žmonės*, sudarė Artūras Judžentis, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 53.

⁸⁷ E. Bruce Goldstein, *Cognitive psychology: connecting mind, research, and everyday experience*, Belmont: Thomson Wadsworth, 2005, p. 346.

⁸⁸ David W. Sisk, *Transformations of Language in Modern Dystopias*, London: Greenwood press, 1997, p. 11.

⁸⁹ Aloyzas Gudavičius, *Etnolingvistika*, Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė, 2000, p. 45.

nekvestionuojamą. Būdamas ketverių, Jonas pasakė „Aš mirštu iš bado“. Tačiau jam buvo atsakyta, kad jis tik išalkęs: „Niekas jų bendruomenėje nebadauja, niekad nėra badavęs ir niekad nebadaus. Jei sakai, kad ‘badauji’ – meluoji. Žinoma, tai netyčinis melas. Bet kalbos tikslumo tam ir mokomės, kad ir netyčia melas niekad neišsprūstų“ (p. 85).

Iš pastarojo pavyzdžio matyti, kad tikslumas, jeigu žvelgtume iš kalbos terminijos pusės, paremtas eufemizmų vartojimu – kiekvienas netinkamas žodis turi būti pakeistas kuo mažiau emocinio atspalvio turinčiu žodžiu. Taigi emocija, kuri perteikiama kalba, irgi yra negalima. „Žodynas mąstomąjį pasaulį daro vis įvairesnį [...]“⁹⁰, teigia kognityvistai, todėl kuo mažiau žodžių – tuo mažesnė tikimybė, kad visuomenei įgis rutina. Kaip rašo Aloyzas Gudavičius, etnolingvistikai, kuri taip pat pasitarnauja norint suvokti kalbos ir žmogaus mentalinių procesų ryšį, rūpi „[...] emocinio žmogaus santykio su pasauliu išraiška kalboje“⁹¹. Kaip jau buvo aptarta ir kūno kontrolės analizėje, emocija yra tai, ko distopinio pasaulio valdžia siekia išvengti. Vadinas, suvokiant tai, kad turtinga žodžių kalba leidžia išreikšti daugiau emocijų (o tai reiškia, kad kartu ir sudaro sąlygas joms atsirasti), valdžia sąmoningai siekia kalbą valdyti, o tiksliau – ją skurdinti.

Tai, kad kalbos kontrolė veikia visuomet ir individai apie tai nuolat galvoja, matyti tiek iš Jono, tiek iš Grytos pamąstymų. Gryta nuolat lygina dabartinę ir buvusią kalbą: „Anksčiau turbūt sakytų *beprotiškai graži. Stogą raunančiai graži*. Dabar dėl nieko mums stogų nerauna. Dabar kalbėti reikia kuo tiksliau“ (p. 15). Jonas, galvodamas apie artėjančią Ceremoniją, bandydamas pats sau nusakyti savo jausmus, nusprendžia, kad „baimintis“ – netinkamas žodis“, nes jis „per daug talpus ir reiškia ką kitą“, dėl to apsidžiaugia suradęs kitą žodį – *nuogąstautojas* (p. 11).

Ir „Siuntėjuje“, ir „Atjunk“ aiškiai įvardytas ne vienas eufemizmas, pakeičiantis kitus žodžius. Visų pirma, tai emocijas reiškiantys žodžiai. Kai Jonas paklausia savo tėvų, ar jie jį myli, tėvai nepriima jo klausimo rimtai, taip jį įžeisdami, o mama atsako: „[...] tu pavartojai labai neapibrėžtą žodį, tokį bereikšmį, kad jis dabar beveik nebevartojamas“. Taigi jie tiesiog liepia jam klausti „Ar jūs manimi patenkinti?“ (p. 149). Taip pat galima paminėti dar kartą *geidulius*, kurie pakeičia *lytinį potraukį*. Grytos pasaulyje tokie jausmai kaip pyktis ar susierzinimas vadinami tiesiog *negatyvumu*, o džiaugsmas – *pozityvumu*. Ne emocijas reiškiantis pakeistas žodis, bet jas sukeliantis, yra *mirtis*, kuri, kaip žinia, vadinama *pašalinimu*. Taip pat galima pastebėti, kad kai kurios žodžių reikšmės išvis pasikeičia – pavyzdžiui, žodžio *gyvulys*. Šis žodis, pavartotas pasakyme „elgiasi kaip gyvulys“, nebetenka savo neigiamos konotacijos.

Atmintis yra susijusi ir su kultūriniais procesais, taigi galima daryti prielaidą, kad keičiant kalbą, trukdant būti jai gyvai ir savaime besivystančiai, kartu keičiamos ir prieigos prie

⁹⁰ Renė Dirvenas, „Kognityvinė lingvistika“, iš vokiečių k. vertė Artūras Judžentis, in: *Kalba ir žmonės*, sudarė Artūras Judžentis, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 24.

⁹¹ Aloyzas Gudavičius, *Etnolingvistika*, p. 16.

kultūros plėtotės. Kalbos ryšį su kultūra tiria minėtoji etnolingvistika, taigi, bandant suvokti, kaip distopijose veikia kalbos kontrolės metodas, būtina remtis šio mokslo išsakytomis idėjomis. Anot Nikitos Tolstojaus, „[k]alba daugelio kultūrologų, mitologų seniai suvokiama kaip liaudies kultūros, tautos psichologijos ir filosofijos veidrodis, dažnai ir kaip vienintelis šaltinis tautos istorijai ir jos dvasiai pažinti [...]“⁹². Taigi šioje vietoje vėl galima atsigręžti į kolektyvinės atminties svarbą – norint ją formuoti, reikia pasitelkti kalbą kaip komunikacijos įrankį. Juk kaip teigia psichologai, „[n]esvarbu, ar būtume kurtieji, ar girdintys, kalba keičia patirtį. Kalba jungia mus su praeitimi ir ateitimi. Kalba papildo vaizduotę. Kalba sieja mus su kitais žmonėmis“⁹³.

Todėl, kalbant apie kalbos vartojimą kaip apie priemonę formuoti kolektyvinei atminčiai, reikėtų prisiminti ir kognityvizmo išaiškinantą konceptualizacijos principą, kuris įvardijamas kaip „[...] mentalinis patyrimas, sąmonės konstruktas [...]“⁹⁴. Aloyzas Gudavičius rašo:

[...] konceptas suprantamas kaip mentalinis darinys, atspindintis esminius tautos kultūros fenomenus, abstraktus, kuriuose akumuluojama tautos samprata apie žmogaus ryšius su žmogumi, visuomene ir pasauliu. [...] Konceptai – supratimo apie pasaulį ir visa, kas jame yra, rezultatas.⁹⁵

Taigi reiktų pažvelgti, kaip kūrinuose atsiskleidžia kalbinių gebėjimų ir konceptų saveika. „Siuntėjuje“ kalbą kontroliuoti gana lengva, nes šiame pasaulyje neegzistuoja joks popierius, rašikliai ir pan., taigi panašu, kad individai savo minčių negali išreikšti niekaip kitaip, kaip tik komunikuodami žodžiu. Bet kalba veikia ir atvirkščiai – kadangi ji taip apribota, kai Jonas patiria naujų dalykų, su kuriais nebuvo niekad susidūręs, jis negali jų niekaip išreikšti žodžiais. Vienąkart Jonas pastebi, kad ore sukdamasis obuolys pasikeitė. Vėliau iš Atminties Saugotojo jis sužino, kad jis ėmė matyti raudoną spalvą. Taigi Jonui su kitais visuomenės nariais dėl skirtingų patyrimų tampa sunku susikalbėti – kitaip tariant, taip yra dėl to, kad kiti visuomenės nariai, pavyzdžiui, neturi *raudono obuolio* koncepto. Dėl to tekste matyti, koks stiprus ryšys ima sieti Joną su Gabrieliumi – jis jį gali suprasti, nes jie gali dalytis prisiminimais tarpusavyje, todėl galiausiai jie turi konceptus, kurie sutampa. Jonas net negalėtų papasakoti savo gautų prisiminimų kitiems, nes jiems apibūdinti reikėtų vartoti žodžius, kurie yra uždrausti, o tiksliau, jie išvis nėra visuomenei žinomi.

Šiek tiek situacijų, kurias taip pat būtų galima paaiškinti remiantis šia teorija, matyti ir knygoje „Atjunk“. Gryta žino gerokai daugiau „senovinių“ žodžių, nei, tarkime, jos draugė Ala, todėl susidaro situacijų, kai jos viena kitos nesupranta. Kai Gryta pasako Alai, kad norėtų jai papasakoti apie bučinius, ji tik mesteli: „Kas ten tokio įdomaus? Mes juk bučiuojamės kasdien“ (p. 8). Taip nutinka todėl, kad Alos suvokimas apie bučinius apsiriboja tik internetine emocijos raiška, ji nesuvokia, kad tai fizinis veiksmas. Taigi galima prieiti prie išvados, kad kolektyvinė atmintis,

⁹² Nikita Tolstojus, „Kalba ir kultūra“, iš rusų k. vertė Birutė Jasiūnaitė, in: *Kalba ir žmonės*, sudarė Artūras Judžentis, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 82.

⁹³ David Myers, *op. cit.*, p. 519.

⁹⁴ Aloyzas Gudavičius, *Etnolingvistika*, p. 49.

⁹⁵ Aloyzas Gudavičius, *Etnolingvistika (Tauta kalboje)*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2009, p. 50–51.

paremta senesnio pasaulio istorija, nesiformuoja ir dėl to, kad visuomenė neturi tokių pačių konceptų, kaip žmogus, juos saugantis. Jis jų negali perduoti jau vien dėl to, kad reikėtų vartoti žodžius, kurių reikšmės pakitusios arba nevartojamos išvis.

Dar kartą grįžtant prie tikslumo aspekto, reikia pastebėti, kad jis susijęs ir su tuo, kad „Siuntėjuje“ bendruomenė nemeluoja. Jonas suglumsta, kai gavęs instrukcijas randa ten punktą, kuriame parašyta, kad jis gali meluoti. Nors yra kritikų nuomonių, teigiančių, kad panašu, jog kiti „Siuntėjo“ visuomenės nariai buvo priversti išmokyti meluoti kitiems nariams, nes iš tiesų, kaip ir Jono tėvas, jie žino, kad žudo kūdikius ir kitus panašius dalykus⁹⁶. Tačiau remiantis konceptualizacijos principu, galima manyti, kad visuomenės nariai daro baisius dalykus dėl to, kad neturi tokio koncepto, kuris būtų susijęs su žiaurumu. Pavyzdžiui, Jonas sužino, kas yra žiaurumas, tada, kai perima iš Atminties Saugotojo prisiminimą apie karą. „Siuntėjo“ individas to nesuvokdamas yra tarytum tuščias lapas, dėl to valdžia gali juo manipuliuoti: „Tai vienintelis būdas gauti tobulą, savimi nepasitikintį ir praradusį individualumą karį, žmogų, sumenkintą iki *tabula rasa*, o po to sukurti tarsi nuo nulio, paklūstantį centralizuotos valdžios taisyklėms.“⁹⁷ Taigi grįžtame prie ankstesniame skyriuje išsakytos minties – be atsiminimų individai negali nuspręsti, kas yra bloga, o kas gera.

Maištas – vidinė protagonistų revoliucija

Anksčiau buvo aptarta ir akcentuota tik valdžios galia, tačiau per šią prizmę galime matyti ir kitą – individo galią. Nors distopijas galima skaityti kaip tekstą apie pasaulio ir visuomenės pokyčius, tačiau iš tiesų distopijos taip pat yra ir apie žmogaus kaip individo vidinius pokyčius tam pasauliui keičiantis. Individas patiria valdžios priespaudą, tačiau, kita vertus, tai gali tapti ir akstinu pažadinti ir net sustiprinti paties individo gebėjimą pasipriešinti. Taigi susidaro tokia paradoksali kontroliavimo situacija: galiausiai kūnas, kontroliuojamas net ir dėl menkausio veiksmo, pats ima priešintis. Kaip rašo amerikiečių vaikų literatūros tyrinėtojas Donas Lathamas, „‘Siuntėjas’ vaizduoja konfliktą tarp individo galios ir struktūrinės totalitarinės visuomenės galios ir rodo, kad radikali socialinė kaita gali tapti įmanoma tik dėl drąsių pasipriešinimo aktų“⁹⁸. Žinoma, tą patį galima būtų pasakyti ir apie „Atjunk“. Vis dėlto, nagrinėjant distopinės literatūros paaugliams pavyzdžius, reikia nepamiršti, kad maištininko rolėje reiškiasi paauglys, todėl bus siekiama išanalizuoti, kaip kūrinuose vystomas būtent paauglio maišto suvokimas ir kaip jis suvokiamas visuomenėje.

Bėgant laikui ir kintant paauglių literatūros tendencijoms, žinoma, keitėsi ir požiūris į vaiką ir tai, kas suvokiama kaip vaikystė. Tradiciškai vakarų kultūroje priimta vaikystę atskirti nuo suaugusiojo gyvenimo kaip visiškai atskirą ir kitokį gyvenimo etapą⁹⁹. Kalbant apie distopinę

⁹⁶ Tiina Virtanen, *op. cit.*, p. 70.

⁹⁷ Mihalache Delia Doina, *op. cit.*, p. 16.

⁹⁸ Don Latham, „Discipline and Its Discontents: A Foucauldian Reading of the Giver“, p. 3.

⁹⁹ Don Latham, „Childhood Under Siege: Lois Lowry's Number the Stars and The Giver“, *The Lion and the Unicorn*, 2002, Vol. 26, Nr. 1, p. 1.

paauglių literatūrą kaip apie literatūrą, kurioje paauglio vaiko maištas kyla ne iš jo paaugliško užgaidų, o iš skvarbaus suaugėliško suvokimo apie pasaulį, reikia pasakyti, kad distopinėje literatūroje požiūris į vaiką gerokai pakitęs ir atitolęs nuo tradicinio romantinio. Distopinėje literatūroje iškeliamas idėja, kad vaikas gali pats keisti ne tik savo aplinką, žmones, kurie jį supa, bet ir pasaulį ir netgi požiūrį į politinę visuomenės santvarką. Kita vertus, distopiniai kūriniai veikia ir kaip įspėjimas apie grėsiantį šiek tiek per daug iškreipto požiūrio į vaiką kaip į visiškai nepriklausomą asmenį nuo tėvų įsigalėjimą.

Donas Lathamas teigia, kad Lois Lowry romane „Siuntėjas“ kritikuoja romantinį ir sentimentalų požiūrį į vaiką¹⁰⁰. Ir „Siuntėjuje“, ir „Atjunk“ jaučiama, kaip yra panaikinama riba tarp vaiko ir suaugusiojo – vaikai priversti užaugti anksčiau (nes tokiais distopinėje visuomenėje jie ir ugdomi – vėlgi verta prisiminti tai, kad „Siuntėjuje“ dvylikos metų vaikai jau paskiriami vienai ar kitai gyvenimo profesijai) ir jie netgi elgiasi protingiau nei kai kurie suaugusieji. Beje, nors „Siuntėjo“ visuomenė suskirstyta etapais pagal amžių, toji riba, skirianti vaiką nuo suaugusiojo, yra labai neryški ir sunkiai apibūdinama. Galima netgi būtų sakyti, kad tokioje visuomenėje ne tiek vaikai vaizduojami suaugę, kiek suaugusieji valdžios paverčiami vaikais, jeigu turėsime omenyje šiam žodžiui kartais suteikiamą neigiamą konotaciją. T.y., pavyzdžiui, kai vaikas tapatinamas su individu, kuris pats negeba priimti sprendimų ir juo reikia pasirūpinti. Juk tiek „Siuntėjuje“, tiek „Atjunk“ suaugę žmonės negali patys nuspręsti, ką jie nori veikti gyvenime, kiek turėti vaikų ir pan.

Vis dėlto tokio požiūrio į vaiką kaip saugusįjį negalima pavadinti visiškai novatorišku istorine prasme, kadangi istorijoje galima rasti ne vieną laikotarpį ir pavyzdį, kuriame vaikas taip pat buvo priverstas „užaugti anksčiau laiko“. Prancūzų istorikas Philippas Ariesas knygoje „Vaikystės šimtmečiai“ prieina prie išvados, kad, pavyzdžiui, viduramžiais „[...] vaikystė buvo toks perėjimo laikotarpis, kuris praeidavo labai greitai ir taip pat greitai būdavo užmiršamas“¹⁰¹. Vadinasi, vaikystės samprata nebuvo vertybinė dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių, tačiau distopiniuose kūrinuose ji tokia yra dėl žmogaus sąmoningo pasirinkimo tą vertybę paneigti.

Taigi, žvelgiant į kūrinius, matyti, kad nors „Siuntėjuje“ ir „Atjunk“ žodis „vaikystė“ yra vartojamas ir neneigiamas kaip tam tikras gyvenimo etapas („[...] ačiū už vaikystę“ (Lowry, p. 69), tačiau greitai galima suprasti, kad, kaip jau ką tik minėta, distopiniame pasaulyje jo reikšmė gerokai pakitusi. Pastebima, kad vaikystę individai dažniausiai linkę sieti su džiaugsmu ir geromis emocijomis, ją dažnai idealizuoja. Tai matyti ir analizuojamuose kūrinuose. Jonas, išgyvenęs atsiminimų suteikiamą skausmą, gręžiasi į praeitį: „Jis norėjo grįžti į vaikystę, nusibrozdinti kelius, žaisti sviediniu“ (p. 142). Gryta savo seseriai Idai netgi jaučia pavydą dėl to, kad ji dar vaikas: „Mano

¹⁰⁰ *Ibid.*, p. 3.

¹⁰¹ Philippe Ariès, *Centuries of Childhood. A Social History of Family Life*, iš prancūzų k. vertė Robert Baldick, New York: Alfred A. Knopf, 1962, p. 34.

sesės gyvenimas kitoks. Bet tik todėl, kad ji pradinukė. [...] Jai keista, kad aš, būdama keturiolikos, nesidžiaugiu savo amžiumi, o noriu būti kaip ji – septynerių“ (p. 18). Vadinasi, tiek Jonas, tiek Gryta vaikystę idealizuoja, tačiau kiek skirtingai. Jonas, kalbėdamas apie vaikystę, turi galvoje savąją vaikystę, kurią jis išgyveno, o „Atjunk“ daug ryškiau jaučiasi tų laikų, kurie jau nebeegzistuoja, vaikystės idealizavimas. Žinoma, tai susiję su tuo, kad „Atjunk“ visuomenės nariai kažkiek žino, kas ir kaip vykdavo anksčiau. Gryta žavisi, kad anksčiau žmonės galėdavo laiptoti medžiais, kad galėjo valgyti tai, ko dabar negalima, taškyti balas ir pan. Apibendrinant visus šiuos potyrius, kuriais ji žavisi, galima teigti, kad iš esmės Gryta suvokia, kad ji ilgisi ne ko kito, o laisvės – galimybės elgtis nevaržomai.

Vis dėlto kartu suvokiame, kad vaikystė susideda ir iš įvykių, kurie galbūt sukelia vaikams ir neigiamų emocijų, tačiau tai yra būtina, nes taip vaikas išmoksta pažinti pasaulį ir pats priimti sprendimus. Pavyzdžiui, psichologai pripažįsta, kad „[s]usikaupusi skaudi patirtis išmoko vaiką suprasti, kad yra situacijų, nepaklūstančių jo valiai“¹⁰². Taigi tokias neigiamas emocijas kaip baimė, pyktis ir kitas yra būtina išgyventi vaikystėje, o jų distopijose sunkiai rastume. „Siuntėjuje“ simbolinis epizodas, kuris įrodo, kad neigiamų emocijų tokioje visuomenėje nėra, o kartu tampa Jono suvokimo apie pasaulio žiaurumą lūžio tašku, yra iš Atminties Saugotojo gautas prisiminimas, kuriame Jonas čiuožia rogutėmis nuo kalvos. Pirmąjį kartą atmintyje leisdamasis rogutėmis nuo kalno, jis patiria „[...] darnos, džiugesio, ramybės jausmą“ (p. 98). Tačiau antrą kartą jis pajaučia, ką reiškia skausmas, nes susilaužo koją: „Atrodė, lyg kirvis būtų įvartytas į koją ir karštais ašmenimis skrodinėja kiekvieną nervą“ (p. 129). Taigi, nors, atrodytų, čiuožimą rogutėmis galėtume laikyti džiaugsmingos vaikystės simboliu, vis dėlto Jonas suvokia, kad vaikystėje gali būti patiriamos ir kitos emocijos („Važinėjimas rogutėmis, kaip ir pati vaikystė, nėra tik džiaugsmas ir jaudulys – tai taip pat gali būti ir skausmas.“¹⁰³). Jis suvokia, kad skausmas yra sudėtinė tikrojo pasaulio dalis.

Šiame darbe nagrinėjamuose kūriniuose protagonistų vidiniam maištui didžiausią įtaką daro tam tikra atminties formavimo ir tarpusavio bendravimo dėmė. Abu šie veiksniai ir Jonui, ir Grytai suteikia abejonių ir impulsų saviidentifikacijai permąstyti. Galima teigti, kad individualios galios sužadinimas, kuris vėliau ir tampa tam tikra maišto forma, susijęs su anksčiau aptartu atminties kontroliavimu. Lois Lowry „[...] parodo, kad tuomet, kai atmintis nėra visiškai kontroliuojama valdžios, ji gali tapti didelės individualios galios šaltiniu“¹⁰⁴. Kalbant apie paauglio kaip asmenybės formavimąsi, paprastai didžiausią įtaką tam daro tėvai. Tačiau distopiniame pasaulyje šią įtakos sferą perima pati visuomenė ir ją reguliuojanti valdžia, kuri tam tikra prasme kūriniuose tampa antagonistu. Todėl „Siuntėjuje“, kaip jau ir rašyta anksčiau, Jono tėvai atsiminimų neturi ir negali jų perduoti.

¹⁰² Dalia Nasvytienė, *Vaiko elgesio ir emocinės problemos. Kontekstas, psichologinis įvertinimas ir pagalba*: Metodinis leidinys aukštajai mokyklai, Vilnius: VPU leidykla, 2005, p. 19.

¹⁰³ Don Latham, „Childhood Under Siege: Lois Lowry's Number the Stars and The Giver“, p. 11.

¹⁰⁴ Carter F. Hanson, *op. cit.*, p. 45–46.

Tiesa, tam tikrų Jono tėvų maišto formų galima pastebėti. Pavyzdžiui, Jono tėtis nusižengia taisyklėms ir pasiima globoti Gabrielių. Vis dėlto toks maištas neišsirutulioja iki reikšmingo pasipriešinimo, nes panašu, kad jis nėra sąmoningai suprastas. Tai galima būtų sieti taip pat su tuo, kad jie tiesiog neturi pakankamai praeities konceptų ir dėl to nesuvokia maišto reikšmės – jų maištas daugiau yra tiesiog nepasitenkinimas dėl vienos ar kitos smulkmenos. Tai tik mažos maišto užuomazgos.

Tačiau kiek kitaip yra Grytos atveju – jos mama, nors ir nenoriai, Grytai perduoda tam tikrų praeities prisiminimų, kurie Grytai padaro įtakos. Reikšmingiausias Grytos mamos poelgis – prisipažinimas, kad Gryta iš tiesų gimė „senuoju būdu“. Taip Grytos vidiniame pasaulyje tarsi užsipildo skylė, kuri visą laiką tarytum žiojėjo dėl nesupratimo, kodėl ji jaučiasi kitokia. Galima teigti, kad šis suvokimas tampa impulsu išsilaisvinti iš distopinio pasaulio. Tačiau neabejotinai svarbiausias žvilgsnis turėtų krypti į Jono ir Atminties Saugotojo bei Grytos su Mantu ir Dina santykius. Taigi šiuose kūriniuose, kaip ir daugelyje kitų distopijų, protagonistai turi bent vieną pagalbininką, kuris daro didelę įtaką jų veiksams ir mintims, o tai įrodo, kad „žmonės sukurti gyventi bendruomenėje“¹⁰⁵. Tad per tarpusavio santykius atsiskleidžia, kaip pamažu, žingsnis po žingsnio, ir Jonas, ir Gryta ateina iki to momento, kai imasi radikalių veiksmų.

Kaip žinia, nuo to laiko, kai Jonas ima lankytis pas Atminties Saugotoją, jis sužino begalę dalykų. Apie juos jam, žinoma, papasakoja Atminties Saugotojas, kuris atlieka tam tikro katalizatoriaus tarp dabarties ir praeities funkciją. Jo padedamas, po truputį Jonas suvokia, kad Atminties Saugotojo darbas yra vienintelis tokios visuomenės stabilumo garantas. Tai jam paaiškina ir pats Atminties Saugotojas: „Prasidės chaosas. Jie sunaikins patys save“ (p. 181). Be to, priimdamas praeities atsiminimus ir gaudamas jos konceptus, Jonas ima suvokti, kad sistema turi trūkumų. Vaizdžiai tariant teksto žodžiais, jis ima „matyti anapus“ (p. 113). Galiausiai jis supranta, kad sistema ne tik netobula, tačiau ir žiauri. Pirmiausia Jonas net neturi minties apie tai, kad būtent jis galėtų pabandyti kažką pakeisti: „Jonas suprato, kad nieko negali pakeisti“ (p. 157). Todėl jo vidinis perversmas vyksta gana lėtai, bet nuosekliai. Pirmiausia Jonas, supratęs, ką iš tiesų reiškia jausti ir kad iš jo ši galimybė atimama, atsisako gerti medikamentus, kurie slopintų jo geidulius. Nors jis suvokė, kad nusižengia taisyklėms ir dėl to jautė kaltę, „[b]et taip pat suprato jau nebegalįs grįžti į tą bejausmį pasaulį, kuriame taip ilgai gyveno“ (p. 152). Vis priimdamas sprendimus, kuriais nusižengia taisyklėms, kiekvieną savo ir savo draugų poelgį jis ima vertinti savo per prisiminimus įgyta patirtimi.

Ypač akivaizdžiai maištą, kuris susijęs ir su kūno kontrole, galima būtų paaiškinti aptariant Grytos ir Manto tarpusavio bendravimą. Svarbus tampa racionaliai neapgalvotas ir savaime

¹⁰⁵ Harley Ferris, „*A Study in Dystopian Fiction*“, [s.a.], p. 5. Prieiga internetu: http://www.ju.edu/jrad/documents/ferris-dystopian_fiction_final.pdf (Žiūrėta: 2016-05-22).

kylantis pasipriešinimas, kuris išreiškiamas per kūną ir su juo susijusį seksualumą, kylantį iš pačio žmogaus prigimties:

Natūralūs kūniški impulsai veikia kaip pasipriešinimas priespaudai ir totalitarinei kontrolei, kadangi žmogaus kūnas yra linkęs elgtis primityviai, kurstomas nežabotos aistros ir instinktų, kurie sukykla prieš bet kokius bandymus jį prijaikinti ir pajungti dirbti politiniam aparatui. [...] Tokie žmogaus jausmai kaip meilė taip pat sukelia ir pažadina iracionalius instinktus, kurie gali tapti pavojingi valdžios kontrolei, grindžiamai racionalumu, tvarka ir paklusnumu.¹⁰⁶

Gryta Mantą pirmą kartą pamato bėgiodama. Tiesa, būtent pasikartojantis bėgiojimo motyvas „Atjunk“ yra bene ryškiausia vidinio Grytos maišto išraiška, nes bėgiojimas jos pasaulyje suprantamas kaip blogas dalykas, kuris trukdo tobulėti, nes išderina reikiamą kūno temperatūrą. „Bėgiojimas tave tempia atgal“, sako Ala Grytai (p. 260). Bėgiojimas gali būti suprantamas kaip jos vidinio virsmo kelio metafora. Kaip jau pastebėta, visoje knygoje jaučiamas Grytos laisvės troškimas, o bėgiojimas tiesiogiai su tuo susijęs. Ši veikla po truputį Grytai leidžia imti savimi labiau pasitikėti, nes knygos pradžioje matyti, kad Gryta linkusi paklusti ir save teisti dėl to, kad ji kitokia, ne tokia tobula kaip kiti: „[...] mano netobulumas ima varginti jau net mane pačią“ (p. 22); „[...] turiu šiokių tokių evoliucinių defektų ir nesu pripratusi prie šiuolaikinio gyvenimo“ (p. 7). Be to, bėgiojimas Grytai tiesiogiai asocijuojasi su vaikystėje patiriamu džiaugsmu:

Mėgstu bėgti ir todėl, kad bėgant kitaip veikia galva. Bėgdama jaučiuosi drąsi. Prisigalvoju visokių keistų klausimų ir atsakymų, visai nesusijusių su gyvenimu. Tokių klausimų neužduodu sau, kai esu namie, nes tai vadinama *laiko švaistymu*. Bėgioju ir todėl, kad bėgdama jaučiuosi kaip Ina, kuri dar eina į mokyklą. (p. 28)

Kalbant apie Grytos ir Manto tarpusavio santykius, Gryta iškart supranta, kad jis, kaip ir ji, yra kitoks. Tai, be abejo, paskatina Grytą imti apie jį nuolat galvoti. Manto paveikslas iškart tapomas kaip nepriklausomo maištininko: jis atsijungęs nuo užrašinės, taip pat bėgioja (ir net be plėvės!), kasosi pakaušį, nors tai šioje visuomenėje neįprasta. Kaip ir Atminties Saugotojas, Mantas irgi atlieka tam tikrą praeities perdavimo funkciją. Daugiausia tai susiję su jo seneliu, kuris, žinoma, yra senosios kartos atstovas, išsaugojęs kolektyvinę žmonijos atmintį. Tokią pat funkciją, be abejo, atlieka ir Dana, pas kurią Gryta su Mantu lankosi. Jie abu su seneliu vaizduojami kaip nepritapėliai prie visuomenės. Tačiau Dana vis tiek atrodo laiminga – ji pritapti ir nesiekia, ji neišsižada *savęs pačios*. Grytai atrodo, kad „[...] Dana, Manto senelis [...] kankinasi nuo savęs pačių. Nuo pojūčių [...]“ (p. 184). Tačiau bendravimas su jais leidžia jai užduoti sau svarbų klausimą, kuris parodo, kad Gryta jų dėka ima suprasti, ką iš tiesų reiškia būti žmogumi: „Kita vertus, jei nesikankinu, tai kas aš esu?“ (p. 184).

Taip pat Mantas Grytai parodo, ką reiškia iš tiesų jausti – epizodas, kai Gryta nusiima plėvę, tai padaryti paskatinus Mantui, tekste suveikia kaip jos išsilaisvinimo metafora. Iki tol, kol tam

¹⁰⁶ Julia Gerhard, *op. cit.*, p. 17.

pasiryžo, Gryta ilgai svarstė: tai save tikino, kad tai kvaila, tai vėl persigalvodavo. Tačiau galų gale šis poelgis leidžia Grytai geriau suvokti, ką reiškia jausti taip, kaip senovėje – savo oda. Apysakoje „Atjunk“ galima matyti, kaip iki galo nesuveikus valdžios vykdomai atminties kontrolei, kolektyvinė atmintis gali būti perduodama iš kartos į kartą („Atsiminsiu viską, ką pasakojo senelis, ką pasakojo Dana, ką pasakojo kiti žmonės“, p. 255) ir taip sukelti maištą. Nors šiuo atveju tai nėra maištas tiesiogiai nukreiptas prieš valdžią, tačiau jis pasireiškia kaip vidinis individo maištas.

Taigi Manto kaip maištininko ir *kitokio* įvaizdis prisideda prie Grytos esminio perversmo, nes ji ima su juo tapatintis. Tačiau reikia pažymėti, kad Gryta jaučiasi tarytum įstrigusi praeitame pasaulyje, kuriame net negyveno, ir vadina save „praeities liekana“ jau pačioje kūrinio pradžioje. Kiek sumaištis sukelia tai, kad Gryta save vadina ir „naujos kartos produktu“. Taigi Gryta iš tiesų atrodo kiek sutrikusi. Šioje vietoje būtent Mantas lyg ir sustato viską į savo vietas, tarytum perteikia Grytai suvokimą, kad tai yra du neatsiejami dalykai, ir net gyvendamas šiais laikais tu vienaip ar kitaip esi susijęs ir su praeitimi, tik dabar didžioji visuomenės dalis nusiteikusi tą pamiršti: „Mantas to nevadina senove. Jis įsitikinęs, kad ta senovė mumyse ir mes niekur nuo jos nepabėgsim“ (p. 138). Vis dėlto galima teigti, kad vertinti pasaulį kritiškai ji geba netgi be Manto ar Danos pavyzdžių, jie labiau veikia kaip inspiracijos ir atramos taškai, nuo kurių atsispyrusi Gryta iki galo supranta, kad ji nėra „nenormali“.

Nors galima sakyti, kad meilės tematika distopiniuose kūriniuose dažnesnė tuomet, kai protagonistas yra mergina, vis dėlto ši linija vystoma ir kitokiuose kūriniuose:

[...] romantikos vaizdavimas neapsiriboja tik tomis distopijomis, kuriose veikia moteriškosios lyties protagonistės. Vyrai protagonistai taip pat dažnai yra veikiami jausmų ir potraukio kitos lyties atstovėms, tačiau pagrindinis dėmesys vis tiek išlieka sutelktas į konfliktą tarp protagonisto ir konflikto sukėlėjo, o romantikos tema lieka antrame plane.¹⁰⁷

Taigi „Siuntėjuje“ ši tema taip pat atsiskleidžia, tik nėra taip aiškiai išreikšta. Vis dėlto yra gana reikšminga Jono vidiniam pasauliui. Jis nuo pat pradžių jaučia simpatiją savo draugei Fiona: „Jonui Fiona patiko. Ji gerai mokėsi, buvo rami ir mandagi, tačiau turėjo ir humoro jausmą [...]“ (p. 38). Aptartieji geiduliai kyla būtent galvojant apie Fiona. Galima manyti, kad vėliau, kai Jonas sužino, kad egzistuoja jausmas, vadinamas meile, jis intuityviai nujaučia, kad jis tą jausmą jau patyrė Fiona. Taip pat neatsitiktinai Jonas pastebi ir tai, kad jos plaukai raudoni kaip obuolio. Taigi ji, kaip ir Jonas, kažkuo išsiskiria iš visuomenės, ir tik Jonas, galintis matyti spalvas, tai suvokia. Galbūt dėl to Fiona, nors ir nežinanti, ką žino Jonas, pasidaro jam tokia artima. Taigi meilės jausmo patyrimas Joną taip pat paskatina pradėti mąstyti kitaip.

Distopiniuose kūriniuose taip pat atsiskleidžia ir pasikeitęs požiūris į moters vaidmenį visuomenėje. „Atjunk“ protagonistas yra mergina ir ji pateikiama kaip maištininkė, stipri asmenybė.

¹⁰⁷ Megan Rutell, *Locked Out of Dystopia: Gender and Diversity Issues in Popular Young Adult Literature*: Master of Liberal Studies, Denver: University of Denver, 2015, p. 12.

Kaip teigia Megan Rutell, distopijos pakeitė požiūrį į moteris protagonistes ir iš naujo persvarstė „[...] tradicinį moters archetipą, kuris suvokiamas kaip pasyvios moters stovėjimas stipraus ir drąsaus vyro užnugaryje“¹⁰⁸. Taigi analizuojamame kūrinys matome, kaip Gryta, būdama mergina, yra tokia pati kovotoja kaip ir Jonas.

Jeigu kalbėtume apie daugiau vidinį maišto sukilimą, kurį nulemia ne tik protagonistų santykiai, bet apskritai visa visuomenės struktūra, tai galėtume pastebėti dar keletą dalykų. Visų pirma, maištas kyla ne tik iš nepritapimo, iš moralinių vertybių nesutapimo, bet ir iš bendrumo jausmo stokos. Dar kitaip galėtume sakyti – iš jausmo, kad tavęs nesupranta kiti:

Jeigu žmonės negali remtis bendra vertybe, kurią pripažįsta visi ir kiekvienas, tuomet žmogus nebesupranta žmogaus. Maištininkas reikalauja, kad ši vertybė būtų aiškiai pripažinta jame pačiame, nes nutuokia arba žino, kad be šio principo pasaulyje viešpataus savivalė ir nusikaltimas.¹⁰⁹

Kaip jau ir rašyta, tiek Jonas, tiek Gryta jaučiasi nesuprasti kitų, nes jų vertybės skiriasi – Jonas nesusikalba su savo bendraamžiais ir tėvais, o Grytos nesupranta Ala. Taip pat galima būtų teigti, kad maištas kyla ir iš suvokimo, jog kiekvienas žmogus yra vertas pasirinkimo galimybės. Ši vertybinė skalė, be abejo, daugiausia susiformavusi ne dėl pačių individų vidinių nuostatų, o dėl to, ką jiems teigia valdžia.

Galima sakyti, kad maištas ir laisvė priklauso vienai ir tai pačiai sferai, kadangi pats maištas savyje talpina suvokimą, kad esi nelaisvas ir kartu laisvas tai suvokti. Maištą galime laikyti žmogaus protestu „[...] prieš jo pavertimą daiktu, prieš jo sumenkinimą iki paprastos istorijos“¹¹⁰. Taigi svarbu pabrėžti, kad tiek Jono, tiek Grytos maištas kyla ne iš paaugliško gyvenimo paskatų, o iš jų vidinio suvokimo – jie galiausiai tampa laisvi suvokti, kad jie nelaisvi: „Kai viskas yra vienoda, tada nėra jokio pasirinkimo! Aš noriu prabudęs iš ryto *pasirinkti*, ką rengsiuos: melsvą palaidinę ar tą raudoną?“ (p. 116). Tačiau Jonas taip pat suvokia ir tai, kad pasirinkimo galimybė lygiai taip pat gali sukelti ir neigiamų padarinių:

[...] Kas būtų, jeigu leistum jiems pasirinkti draugą? Ir jie pasirinktų *klaidingai*? Arba kas būtų, – beveik juokdamasis, nes tai atrodė absurdiška, toliau samprotavo Jonas, – jeigu jie patys pasirinktų sau *darbą*?

[...] Net įsivaizduoti šito negaliu. Mes tikrai turime apsaugoti žmones nuo klaidingų pasirinkimų. (p. 117)

Taigi nors Jonas iki suvokimo, koks pasaulis jį iš tiesų supa (kūrinyje nuolat kartojasi pasaulio be spalvų metafora – toks pasaulis vienodas ir slegiantis), nueina ilgą abejonių ir svarstymų kelią, vis dėlto jis atsisako būti žmogumi, kurį galėtų apibrėžti darbo pradžioje iškelti teiginiai – jis pasirenka nebūti nei pakliusniu kūnu, nei paklusniu protu, kuriuos ugdo distopinė valdžia. Tai rodo, kad tokio amžiaus paauglys pats geba priimti teisingus sprendimus, tą galėtų patvirtinti ir psichologiniai tyrimai:

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 2.

¹⁰⁹ Albert Camus, *Maištaujantis žmogus*, iš prancūzų k. vertė Vytautas Bikulčius, Vilnius: Kronta, 2006, p. 21.

¹¹⁰ *Ibid.*, p. 197.

Iki paauglystės vaikai mąsto konkrečiai, o paaugliai jau geba mąstyti abstrakčiai, logiškai. Jie jau gali kelti hipotezes ir daryti išvadas: *jei tai, tuomet šitai*. Tokia mąstymo galia išryškėja, kai paaugliai svarsto ir diskutuoja tokiomis abstrakčiomis temomis, kaip žmogaus prigimtis, gėris ir blogis, tiesa ir teisingumas.¹¹¹

Tad Jono kaip paauglio paveikslas yra sukurtas gana įtikinamai, tačiau dėl kitokios vaiko sampratos teigimo kūrinyje, būtent paauglio kaip subrendusio asmens vaizdavimas autorės yra išryškintas labiausiai.

Skausmingus Jono išgyvenimus tarsi įkūnija mergina, Atminties Saugotojo dukra, kuri neištvėrusi tiesos nusprendžia pasitraukti iš gyvenimo. Matydamas, kaip skausmingai Atminties Saugotojas apie ją pasakoja ir išgyvena šį nutikimą, Jonas ne tik pats patiria skausmą atminties vaizdiniuose, jis gyvai pajaučia jį kartu su žmogumi, kuris jam jau yra tapęs svarbus. Atminties Saugotojo dukra, kaip ir Grytai Mantas, tampa pavyzdžiu ir tarsi palaikymu, nes padeda suprasti, kad jis toks ne vienas. Tačiau galiausiai aptarus, kas paskatina protagonistus maištauti, galima pasakyti, kad jie, vienaip ar kitaip susipažinę su praeities gyvenimu, supranta, kad joje egzistavo šilti jausmai, kad ten žmonėms buvo gera, ir ima suvokti, kad jie taip pat tai norėtų patirti. Julia Kristeva savo paskaitose, kurių visas ciklas sugulė knygoje „Maišto prasmė ir beprasmybė“, yra pasakiusi:

[...] laimė pasiekama tik maištaujant. Nė vienas iš mūsų nepatiria malonumo nesusidūręs su kliūtimi, draudimu, valdžia, įstatymu, kurie leidžia mums save įvertinti, pasijusti autonomiškais ir laisvais. Maištas, kurį lydi vidinė maišto patirtis, yra sudėtinė malonumo principo dalis.¹¹²

Taigi nenuostabu, kad autoriai šio laimės siekio nepaverčia niekais ir neatima iš skaitytojo malonumo, todėl paauglių distopinė literatūra nuo suaugusiųjų skiriasi pozityvia kūrinio pabaiga – paaugliams skirtose knygose ji dažniausiai būna viltinga:

Kiekvienas protagonistas siekia laisvės sau ir kitiems visuomenės nariams, kiekvienas nori tobulesnės visuomenės, negu tos, kurioje šiuo metu gyvena. Jie siekia priimti savo sprendimus ir yra pasiryžę atsisakyti *status quo*, rizikuodami dėl geresnės visuomenės. Tokie romanai suteikia paaugliams skaitytojams jausmą, kad jie gali daryti politinius sprendimus taip pat kaip ir knygos herojai.¹¹³

Taigi tiek „Siuntėjuje“, tiek „Atjunk“ kūrinuose kaip maišto rezultatą matome pozityvią pabaigą. Nors galų gale Grytos mama, kaip ir jos sesuo, miršta, Mantas sugeba panaudoti didžiausią jų žmogiškumui sunaikinti skirtą ginklą – technologijas – tam, kad sukurtų reikalingas sąlygas jiems su Gryta ištrūkti iš to pasaulio. Susan Louise Stewart teigia, kad viena iš pagrindinių „Siuntėjo“ minčių yra tokia: „[...] žmonės turi daryti kompetentingus sprendimus, o po to susidurti su tų sprendimų pasekmėmis.“¹¹⁴ Tad toks Manto poelgis tarsi simbolizuoja viso kūrinio paslėpto didaktizmo esmę – technologijos pačios savaime nėra naikinantis žmonių ginklas, jis tokiu tampa tik

¹¹¹ David Myers, *op. cit.*, p. 222.

¹¹² Julia Kristeva, *Maišto prasmė ir beprasmybė: psichoanalizės galios ir ribos*, iš prancūzų k. vertė Galina Baužytė-Čepinskienė, Vilnius: Charibdė, 2003, p. 12.

¹¹³ Lisa Newgard, *op.cit.*, p. 11.

¹¹⁴ Susan Louise Stewart, „A Return to Normal: Lois Lowry The Giver“, *The Lion and the Unicorn*, 2007, Vol. 31, Nr. 1, p. 30.

tada, kai tokią paskirtį jiems suteikia patys žmonės. Ši mintis puikiai atskleidžiama ir Atminties Saugotojo lūpomis: „Mes išmokome valdyti daugybę dalykų. Bet daugybės dalykų turėjome netekti“ (p. 114). Tačiau „Siuntėjo“ pabaiga yra gana komplikauta. Jis, padedamas Atminties Saugotojo, pasiryžta pabėgti. Galima įsivaizduoti kelis Jono kelionės baigties variantus: jis galėjo ir išsigelbėti, ir atvirkščiai – žūti. Pati Lois Lowry savo kalboje per Niuberio medalio teikimo ceremoniją yra pasakiusi:

Tie, kurie tikėjosi, kad šįvakar čia stovėdama atskleisiu *tikrąją* pabaigą, pateiksiu *teisingą* pabaigos interpretacijos variantą, liks nusivylę. Tokios tiesiog nėra. Teisinga pabaiga kiekvienam iš mūsų yra kitokia, nes ji priklauso nuo mūsų įsitikinimų ir nuo mūsų vilčių.¹¹⁵

Tačiau vėliau, kaip žinia, išleidžiamos kitos knygos, kuriose tęsiama „Siuntėjo“ istorija, ir taip panaikinama skaitytojo pasirinkimo galimybė. Bet ar galimybė pasirinkti pačiam nėra iš svarbiausių „Siuntėjo“ formuojamų idėjų?

Reikia pasakyti, kad Jono kaip maištininko paveikslas kai kurių kritikų yra sumenkinamas. Pavyzdžiui, S. L. Stewart, nagrinėdama vieną Michaelio M. Levy straipsnį, rašo, kad, anot šio literatūros tyrinėtojo, Jonas yra kaip tik gana konservatyvus, o ne maištaujantis individas. Tokią prielaidą jis padaro remdamasis tuo, kad iš tiesų kiekvienas paprastas žmogus bijo prarasti galimybę rinktis, o ambicinga „Siuntėjo“ pabaiga ir yra Jono pasirinkimas ir viltis, tačiau ji gana savanaudiška. Be to, anot S. L. Stewart, „[r]ealybėje tokius žmones, kurie linkę į savo rankas paimti visuomenės gerovę, visuomenė linkusi laikyti despotais [...]“¹¹⁶. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad Jonas žino, jog pabėgęs jis sugrąžins visus atsiminimus visiems žmonėms – jis supranta, kad tai vienintelė išeitis kažką pakeisti. Taip pat jis siekia išgelbėti Gabrielį, todėl tokį jo poelgį pavadinti savanaudišku būtų neteisinga. Be to, nors kūrinių pabaigos yra tam tikras protagonistų maišto rezultatas, iš tiesų jų pabaiga nėra esminis šių distopijų perduodamos idėjos aspektas: „Kaip ir kiekviename literatūros kūrinyje distopijų pabaiga gali būti tiek pozityvi, tiek negatyvi, svarbiausia yra pati kelionė jos link.“¹¹⁷

Taigi tam tikra prasme galima teigti, kad distopinės literatūros kūrinių paaugliams sukurtose visuomenėse vaikas ir vaikystė nelaikomi vertybe, o tik didelio valdžios mechanizmo sraigteliu. Tačiau iš tiesų distopija paaugliams kaip literatūros žanrinė atmaina iškelia mintį, kad vaikas maištaudamas pats kuria vertybinę visuomenės skalę, kuri, žinoma, žvelgiant per sociokritikos prizmę, virsta mūsų dabartinės visuomenės vertybių kritika, o kartu ir paskata tas vertybes puoselėti. Juk, kaip žinia, toks ir yra sociokritikos tikslas: „Šiandien niekas neginčys, kad literatūra ne tik (o kiekvienas save gerbiantis literatas patikslins – ne tiek) atspindi sociumą, bet (kiek) pati spinduliuoja

¹¹⁵ Lois Lowry, „Newbery Acceptance Speech“, 1994. Prieiga internetu: http://www.walden.com/wp-content/uploads/2014/07/Newbery_Award.pdf (Žiūrėta: 2016-05-22).

¹¹⁶ Susan Louise Stewart, *op. cit.*, p. 26.

¹¹⁷ Harley Ferris, *op. cit.*, p. 3.

ir jį atitinkamai veikia, kultūriškai prisodrina, humanizuoja.“¹¹⁸ Kaip teigia Alberas Camiu, „[n]e kiekviena vertybė nulemia maištą, tačiau bet koks maišto žingsnis tyliai iškelia tam tikrą vertybę“¹¹⁹. Todėl maištas tokiose su technologijomis susijusiomis distopijose kaip „Siuntėjas“ ir „Atjunk“ tampa vienintele priemone prisiminti, kas yra žmogiškumas: „[...] ar tik ne *maišto patirtis* yra mūsų vienintelis išsigelbėjimas nuo gresiančio žmonijos robotizavimo.“¹²⁰

¹¹⁸ Marijus Šidlauskas, „Marksizmas, ideologijos kritika, sociokritika“, in: *XX amžiaus literatūros teorija*, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: VPU leidykla, 2006, p. 257.

¹¹⁹ Albert Camus, *op. cit.*, p. 22.

¹²⁰ Julia Kristeva, *op. cit.*, p. 12.

Išvados

Išanalizavus Lois Lowry romaną „Siuntėjas“ ir Rebekos Unos apysaką „Atjunk“, patvirtinta teorinėje dalyje iškelta prielaida, kad šie kūriniai priklauso *suvienodinimo* distopijos modeliui, nes yra pagrįsti valdžios siekiu visuomenę paversti pilka mase, ją kontroliuoti ir atimti iš kiekvieno individo bet kokią galimybę rinktis. Kadangi šiuose distopiniuose kūriniuose matyti konfrontacija tarp protagonistų (Jono ir Grytos) ir antagonisto (valdžios), pastebėta, kad valdžia, kurią galima laikyti totalitarine, siekia kontroliuoti tiek individų kūnus, tiek protus, o protagonistai linkę tam priešintis ir įgauna maištininko rolę.

Kūriniuose vaizduojamą kūno kontrolę pasirinkta tirti pasitelkus Michelio Foucaulto aprašytus keturis disciplinos metodus. Remiantis pirmuoju, *paskirstymo meno*, metodu pastebėta, kad abiejuose kūriniuose kūno kontrolė veikia pasitelkiant izoliaciją, tačiau romane „Siuntėjas“ vyrauja darbo pasidalijimo principas, o „Atjunk“ individų paskirstymas susijęs su jų gebėjimu naudotis naujausiomis technologijomis. Analizuojant, kaip kūriniuose veikia antrasis metodas – *veiklos kontrolė*, išsiaiškinta, kad kūriniuose individų veikla organizuojama taip, kad sudarytų sąlygas kiek įmanoma mažiau susidurti su tokiomis situacijomis, kurios galėtų sukelti individams emocijas, todėl tokiose visuomenėse neaptinkamos jokios meno formos ir iškreipiama „šeimos“ sąvoka. *Genetinio ugdymo* metodas parodė, kad „Siuntėjuje“ individų kompetencijų, kurios reikalingos tik bendram mechanizmo veikimui, ugdymas daugiausiai susijęs su paskirstymu pagal tam tikras profesijas, o apysakoje „Atjunk“ tobulinamas kūnas tam, kad netrukdytų reikštis individų protiniams gebėjimams, nes išaukštinama mokslo, pagrįsto naujausiomis technologijomis, svarba. Remiantis paskutiniu, *jėgų komponavimu*, metodu, ištirta, kad abiejuose kūriniuose iškreipiama individualizmo samprata ir iš tiesų distopijose unikalumas neegzistuoja.

Taip pat analizuojant, kaip veikia kūno kontrolė, pamatyta, kad abiejuose kūriniuose taikomos tam tikros bausmės – tiek fizinės, tiek veikiančios individų psichiką. „Siuntėjuje“ taikomi jie abu, o „Atjunk“, dėl to, kad visuomenėje apskritai atsisakoma fiziškumo, taikomas tik antrasis, kuris daugiausia paremtas gėdos jausmo sukėlimu. Taip pat pastebėta, kad „nusikaltėlio“ ir „nusikaltimo“ sąvokos šiuose kūriniuose yra suvokiamos iškreiptai, nes distopinėje visuomenėje bet kokia individo raiškos forma laikoma neleistina. Be to, nusikaltėlis suvokiamas ne kaip tas, kuris kenkia kitam individui ar jo turtui, o kaip tas, kuris nepritampa visuomenėje.

Ištirta, kad valdžia, norėdama efektyviai išnaudoti visus aptartus kūno kontrolės būdus, taiko stebėjimo, arba kitaip panoptizmo, metodą, kuris tiesiogiai susijęs su distopinio pasaulio izoliacija. Pamatyta, kad, kaip teigia šis metodas, ir „Siuntėjuje“, ir „Atjunk“ individai dėl to, kad nežino, kada jie yra stebimi valdžios, visą laiką privalo elgtis taip, kaip iš jų reikalaujama, ir būti paklusnūs. Taigi valdžios kontrolės efektyvumas reikalauja mažai sąnaudų, nes individai ima patys save kontroliuoti. Vis dėlto kūrinyje „Atjunk“ šis netikėtumo aspektas įgauna mažesnę reikšmę,

tačiau dėl baimės jausmo nusižengti vis tiek veikia. Taip pat pastebėta, kad šis metodas sukelia ne tik savireguliaciją, tačiau ir individų vienas kito stebėjimą.

Analizuojant, kaip kūriniuose vaizduojama proto kontrolė, nuspręsta, kad pagrindinis valdžios taikiny yra individų atmintis, ir manipuliacija ja tampa viena iš priemonių valdyti žmogų, nes valdžia siekia užkirsti bet kokią kelią grėžiojimuisi į praeitį ir priversti individus dabarties visuomenės modelį laikyti tinkamu. Padaryta prielaida, kad individualioji atmintis yra glaudžiai susijusi su kiekvieno individo tapatumu, kuris paremtas vaidmenų pasirinkimu, ir pastebėta, kad šiose distopijose protagonistams, Jonui ir Grytai, tapatumas yra priskiriamas be galimybės pasirinkti jį pačiam. Jono individualiosios atminties formavimasis daugiau susijęs su rutina, o Grytos – su fizine statika. Tačiau pastebėta, kad abiejuose kūriniuose valdžia siekia, kad individų pasaulio patyrimas būtų kuo mažiau įvairus.

Vis dėlto pamatyta, kad „Siuntėjuje“ ir „Atjunk“ daugiausia kontrolė nukreipta į kolektyvinę atmintį ir siekiama, kad ji nesiformuotų, o tam padeda ir visi kūno kontrolės dalyje aptarti disciplinos metodai, o reikšmingiausiu veiksmu tampa distopinio pasaulio izoliacija. Romane „Siuntėjas“ kolektyvinės atminties formavimasis daugiausiai susijęs su Atminties Saugotojo funkcija visuomenėje. Apysakoje „Atjunk“ senojo pasaulio informacija pasiekama lengviau, ji dar nėra tiek nutolusi taip, kaip Jono pasaulyje, todėl šiame kūrinyje kolektyvinės atminties formavimo svarbiausią vaidmenį atlieka senoji karta ir Grytos smalsumas. Abiejuose kūriniuose matyti, kad tai taip pat susiję su jau minėtu tradicinio šeimos modelio atsisakymu ir tai irgi tampa priežastimi nesiformuoti kolektyvinei atminčiai.

Kalbant apie atminties kontrolę, taip pat prieita prie išvados, kad distopinio pasaulio valdžia, siekdama, kad nesiformuotų kolektyvinė atmintis, kuri tiesiogiai susijusi su praeitimi, kaip vieną iš proto kontrolės būdų pasitelkia griežtą kalbos vartojimo politiką, kitaip tariant siekia, kad vartojama kalba būtų kuo tikslesnė. Ir romane „Siuntėjas“, ir apysakoje „Atjunk“ kalbos tikslumas susijęs su vaizduojamojo pasaulio tobulumu. „Atjunk“ tai siejama su mokymosi procesu kaip disciplina, o „Siuntėjuje“ šis aspektas nėra išryškintas.

Remiantis kognityvizmo idėjomis, suformuluota mintis, kad dėl valdžios siekiamo kalbos tikslumo, paremto eufemizmų vartojimu, individai neturi galimybės patirti kai kurių konceptų, taip pat jie jų nesuvokia, nes neturi kaip išreikšti. Taigi prieinama prie išvados, kad eufemizmai vartojami dėl to, kad norima panaikinti bet kokias žodžių reikšmes, susijusias su emocijomis ir tai aiškiai matyti abiejuose kūriniuose. Vis dėlto pastebėta, kad romane „Siuntėjas“ kalbos tikslumas susijęs su tuo, kad bendruomenė nemeluoja, o apysakoje „Atjunk“ to nėra. Be to, prieinama prie išvados, kad dėl to, jog visuomenė neturi konceptų, kurie susiję su praeitimi, nesiformuoja kolektyvinė atmintis ir taip valdžia užtikrina efektyvų disciplinos mechanizmo veikimą.

Šiame darbe taip pat išanalizuota, kad „Siuntėjuje“ ir „Atjunk“ vaizduojamas pasikeitęs požiūris į vaikystę, taip pat į merginos kaip protagonistės vaidmenį. Šiuose kūriniuose vaikas laikomas pajėgiu keisti visuomenės vertybinę skalę ir pasipriešinti vykdomai politikai. Pamatyta, kad ir Jono, ir Grytos vidinėms maišto užuomazgoms, kurios sistemingai vystosi abiejų kūrinių eigoje, daugiausiai įtakos turi tarpusavio bendravimas, tačiau ir tokie veiksniai kaip moralinių vertybių nesutapimas, nepritapimas. Apibendrinant galima teigti, kad šiuo aspektu analizuojamus kūrinius sieja valdžios kontrolės išprovokuotas Jono ir Grytos maištas, kuris, nors ir nenukreiptas tiesiogiai į valdžią, simbolizuoja jų vertybines nuostatas, kurios nesutampa su distopinio pasaulio valdžios nuostatomis.

Naudota literatūra

Šaltiniai

1. Lowry, Lois, *Siuntėjas*, iš anglų k. vertė Viltaras Alksnėnas, Vilnius: Alma littera, 2013.
2. [Jurga Šalaševičiūtė] Rebeka Una, *Atjunk*, Vilnius: Alma littera, 2015.

Teorinė ir kritinė literatūra

1. Abrams, M. H., Geoffrey Galt Harpham, *A Glossary of Literary Terms*, Stamford: Cengage Learning, 2015.
2. Adomaitytė, Gintarė, „Rebeka Una: „Pirmoji knyga visada paskatina rašytoją“, 2015. Prieiga internetu: <http://www.menobangos.lt/rebeka-una-pirmoji-knyga-visada-paskatina-rasytoja/> (Žiūrėta: 2016-05-22).
3. Althusser, Louis, *Lenin and philosophy and other essays*, iš prancūzų k. vertė Ben Brewster, New York: Monthly Review Press, 1971.
4. Ariès, Philippe, *Centuries of Childhood. A Social History of Family Life*, iš prancūzų k. vertė Robert Baldick, New York: Alfred A. Knopf, 1962.
5. Auryla, Vincas, *Lietuvių vaikų literatūra*, Vilnius: Vaga, 1986.
6. Basu, Balaka, „What Faction Are You in? The Pleasure of Being Sorted in Veronica Roth’s *Divergent*“, in: *Contemporary dystopian fiction for young adults. Brave new teenagers*, redagavo Balaka Basu, Katherine Broad, Carrie Hintz, New York: Routledge, 2013, p. 19–33.
7. Basu, Balaka, Katherine Broad, Carrie Hintz, „Introduction“, in: *Contemporary dystopian fiction for young adults. Brave new teenagers*, redagavo Balaka Basu, Katherine Broad, Carrie Hintz, New York: Routledge, 2013, p. 1–15.
8. Booker, M. Keith, *Dystopian Literature. A Theory and Research Guide*, London: Greenwood Press, 1994.
9. Booker, M. Keith, *The Dystopian Impulse in Modern Literature. Fiction as Social Criticism*, London: Greenwood Press, 1994.
10. Bouet, Elsa, „Memory Erased: Effective Thought Control in Dystopias“, in: *Posthumanity: Merger and Embodiment*, redagavo Adam W. Ruch, Ewan Kirkland, Oxford: Inter-Disciplinary Press, 2010, p. 35–44.
11. Broich, Ulrich, „Mokslinė fantastika“, iš vokiečių k. vertė Zofija Stanevičienė, in: *Pagrindinės moderniosios literatūros sąvokos*, sudarė Dieter Borchmeyer, Viktor Žmegač, Vilnius: Tyto alba, 2000, p. 214–216.
12. Butler, Catherine, „Modern children’s fantasy“, in: *The Cambridge Companion to Fantasy Literature*, redagavo Edward James, Farah Mendlesohn, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, p. 224–235.

13. Camus, Albert, *Maištaujantis žmogus*, iš prancūzų k. vertė Vytautas Bikulčius, Vilnius: Kronta, 2006.
14. Connerton, Paul, *How societies remember*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
15. Dirvenas, Renė, „Kognityvinė lingvistika“, iš vokiečių k. vertė Artūras Judžentis, in: *Kalba ir žmonės*, sudarė Artūras Judžentis, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 11–38.
16. Doina, Mihalache Delia, „The Political Role of Memory and Identity in Dystopian Societies“, *European Journal of Research and Reflection in Arts and Humanities*, 2014, Nr. 2, p. 7–17.
17. Erzgräber, Willi, „Utopija/Antiutopija“, iš vokiečių k. vertė Zofija Stanevičienė, in: *Pagrindinės moderniosios literatūros sąvokos*, sudarė Dieter Borchmeyer, Viktor Žmegač, Vilnius: Tyto alba, 2000, p. 355–360.
18. Ferris, Harley, „A Study in Dystopian Fiction“, [s.a.]. Prieiga internetu: <http://www.ju.edu/jrad/documents/ferris-dystopian-fiction-final.pdf> (Žiūrėta: 2016-05-22).
19. Fisher, Jens Malte, „Fantastinė literatūra“, iš vokiečių k. vertė Zofija Stanevičienė, in: *Pagrindinės moderniosios literatūros sąvokos*, sudarė Dieter Borchmeyer, Viktor Žmegač, Vilnius: Tyto alba, 2000, p. 118–120.
20. Foucault, Michel, *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*, iš prancūzų k. vertė Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos, 1998.
21. Garvey, Brian Thomas, *Literature of dystopia and utopia. Technological influences shaping the form and content of utopian visions*, Bradford: University of Bradford Press, 1985.
22. Gerhard, Julia, *Control and Resistance in the Dystopian Novel: a Comparative Analysis*: Master of Arts in English, Chico: California State University, 2012.
23. Goldstein, E. Bruce, *Cognitive psychology: connecting mind, research, and everyday experience*, Belmont: Thomson Wadsworth, 2005.
24. Gordin, Michael D., Helen Tilley, Gyan Prakash, *Utopia/Dystopia: Conditions of Historical Possibility*, Princeton: Princeton University Press, 2010.
25. Gudaitė, Gražina, *Įvadas į analitinę psichologiją*: Mokomoji knyga, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002.
26. Gudavičius, Aloyzas, *Etnolingvistika (Tauta kalboje)*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2009.
27. Gudavičius, Aloyzas, *Etnolingvistika*, Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė, 2000.
28. Hanson, Carter F., „The Utopian Function of Memory in Lois Lowry’s *The Giver*“, *Extrapolation*, 2009, Nr. 1, p. 45–60.
29. Hintz, Carrie, „Monica Hughes, Lois Lowry, and Young Adults Dystopias“, *The Lion and the Unicorn*, 2002, Vol. 26, Nr. 2, p. 254–264.

30. Kaziliūnaitė, Aušra, „Panoptizmas distopiniame kine: žmogaus ir Dievo žvilgsniai Piero Paolo Pasolini filme „Teorema“, *Athena*, 2014, Nr. 9, p. 104–116. Prieiga internetu: <http://www.lkti.lt/athena/pdf/9/9.III.A.104-116.pdf> (Žiūrėta: 2016-05-22).
31. Keinys, Stasys, vyr. red., *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012.
32. Krasnovas, Aleksandras, *Literatūros terminų žodynas. I sąsiuvinis*, Vilnius: Baltos lankos, 1995.
33. Kristeva, Julia, *Maišto prasmė ir beprasmybė: psichoanalizės galios ir ribos*, iš prancūzų k. vertė Galina Baužytė-Čepinskienė, Vilnius: Charibdė, 2003.
34. Latham, Don, „Childhood Under Siege: Lois Lowry’s Number the Stars and The Giver“, *The Lion and the Unicorn*, 2002, Vol. 26, Nr. 1, p. 1–15.
35. Latham, Don, „Discipline and Its Discontents: A Foucauldian Reading of the Giver“, *Children’s Literature*, 2004, Vol. 32, p. 134–151.
36. Lekavičienė, Rosita [ir kt.], *Bendravimo psichologija šiuolaikiškai*, Vilnius: Alma littera, 2010.
37. *Literatūros enciklopedija mokyklai*, sudarytojas Loreta Mačianskaitė [ir kt.], Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
38. Lowry, Lois, „Biography“. Prieiga internetu: http://www.loislowry.com/index.php?option=com_content&view=article&id=67&Itemid=196 (Žiūrėta: 2016-05-22).
39. Lowry, Lois, „Newbery Acceptance Speech“, 1994. Prieiga internetu: http://www.walden.com/wp-content/uploads/2014/07/Newbery_Award.pdf (Žiūrėta: 2016-05-22).
40. Masson, Sophie, „End of the world as we know it“, 2011. Prieiga internetu: <http://www.theaustralian.com.au/arts/end-of-the-world-as-we-know-it/story-e6frg8n6-1226049043302> (Žiūrėta: 2016-05-22).
41. Mažeikis, Gintautas, „Užmirštas utopijos gebėjimas“, in: *Utopija*, iš lotynų k. vertė Leonas Valkūnas, aut. Thomas More, Vilnius: Vaga, 2010, p. 9–37.
42. Mikulskas, Rolandas, „Kognityvinė lingvistika ir leksikografijos problemos“, in: *Kalba ir žmonės*, sudarė Artūras Judžentis, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 39–80.
43. Myers, David, *Psichologija*, iš anglų k. vertė Donatas Masilionis, Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2008.
44. Nasvytienė, Dalia, *Vaiko elgesio ir emocinės problemos. Kontekstas, psichologinis įvertinimas ir pagalba*: Metodinis leidinys aukštajai mokyklai, Vilnius: VPU leidykla, 2005.
45. Newgard, Lisa, *Life of chaos, life of hope: Dystopian literature for young adults*: Master of Arts, Iowa: University of Northern Iowa, 2011.

46. Obcarskaitė, Eglė, „Gyvenimas be skausmo ir spalvų (apie Loisos Lowry *Siuntėją*)“, *Rubinaitis*, 2003, Nr. 3 (27). Prieiga internetu:
http://rubinaitis.lnb.lt/popup2.php?ru=bS9tX2FydGljbGUvZmlsZXMvd9hcnRpY2xlX3ByaW50LnBocA==&tmpl_name=m_article_print_view&article_id=21 (Žiūrėta: 2016-05-22).
47. Petkevičius, Vytautas, „Apie tai, ko neturime (Fantastinė literatūra)“, in: *Šiuolaikinės vaikų literatūros problemos*, sudarė Jonas Linkevičius, Vilnius: Vaga, 1979, p. 286–292.
48. Putelytė, Giedrė, „Perfekcionizmas tarpsta gėdos dirvoje“. Prieiga internetu:
<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2016-01-21-perfekcionizmas-tarpsta-gedos-dirvoje/139820> (Žiūrėta: 2016-05-22).
49. [Jurga Šalaševičiūtė] Rebeka Una, „*Nebūkime tobuli, būkime pažeidžiami*“: Pasisakymas priėmus 2015 m. Prano Mašiotų premiją. Cituojama iš „Rubinaičio“ žurnalo redakcijai įteikto rankraščio.
50. Rutell, Megan, *Locked Out of Dystopia: Gender and Diversity Issues in Popular Young Adult Literature*: Master of Liberal Studies, Denver: University of Denver, 2015.
51. Sargent, Lyman Tower, *Utopianism: a very short introduction*, Oxford: Oxford University Press, 2010.
52. Sharma, Elena, *The Young Adult Dystopia as Bildungsroman: Formational Rebellions Against Simplicity in Westerfeld's Uglies and Roth's Divergent*: Bachelor of Arts, Claremont: Scripps College, 2014.
53. Šidlauskas, Marijus, „Marksizmas, ideologijos kritika, sociokritika“, in: *XX amžiaus literatūros teorija*, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: VPU leidykla, 2006, p. 238–257.
54. Simanavičiūtė, Daiva, „Apie vaikų ir paauglių literatūrą“, 2015. Prieiga internetu:
<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-04-02-daiva-simanaviciute-apie-vaiku-ir-paaugliu-literatura/98394> (Žiūrėta: 2016-05-22).
55. Sisk, David W., *Transformations of Language in Modern Dystopias*, London: Greenwood press, 1997.
56. Stewart, Susan Louise, „A Return to Normal: Lois Lowry *The Giver*“, *The Lion and the Unicorn*, 2007, Vol. 31, Nr. 1, p. 21–35.
57. Tolstojus, Nikita, „Kalba ir kultūra“, iš rusų k. vertė Birutė Jasiūnaitė, in: *Kalba ir žmonės*, sudarė Artūras Judžentis, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 81–100.
58. Valkūnas, Leonas, „Tomas Moras ir jo „Utopija“, in: *Utopija*, iš lotynų k. vertė Leonas Valkūnas, aut. Tomas Moras, Vilnius: Vaga, 1968, p. 154–162.
59. Virtanen, Tiina, *Individual and Societal Control in Lois Lowry's The Giver*: Pro Gradu Thesis, Tampere: University of Tampere, 2012.
60. Whitehead, Anne, *Memory*, London; New York [N.Y.]: Routledge, 2009.

Summary

This Bachelor's thesis analyzes a dystopian model in young adult literary works "The Giver" by Lois Lowry and "Disconnect" by Rebeka Una. One of the chosen pieces, Rebeka Una's "Disconnect", is the first literary work of such type in the context of Lithuanian young adult literature. Discovery of common aspects with Lois Lowry's "The Giver", which can be called a canonical dystopian young adult book, made comparative analysis of the latter texts relevant. One of analysis points of young adult dystopian literature, that is also chosen in this paper, is a confrontation between a protagonist and an antagonist, which in the case of "The Giver" and "Disconnect" is the authority. A presumption is made that authorities, which are met in these works, may be called an example of a totalitarian government, because their activity is based on complete control. Having in mind that a human being can be perceived in one or another way controlled by his own body and mind, it was noticed, that two types of control methods can be distinguished in the researched works: body control, which impact is analyzed by discipline methods that were defined by Michel Foucault and mind control, which is mostly related to changes of memory and strict language usage policy. The most important task of the dystopian authority is a harmonized use of these two control methods. Its affected protagonist withstands internal changes, which mature and develop in relations with other characters and finally become a form of rebellion.